

VABADUSSÕJA TÄHISTEL

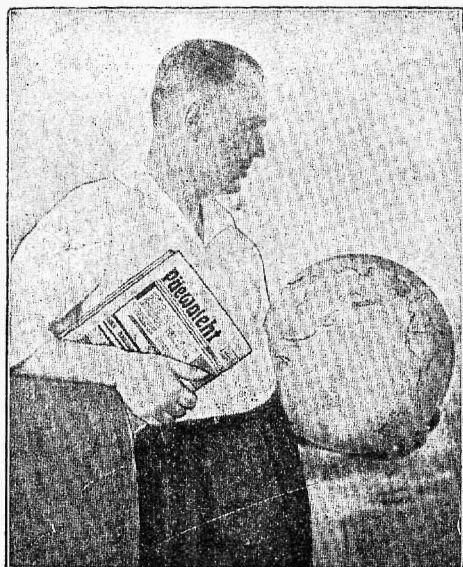
8

Valvepostil Pihkva järve kaldal, Vidavitšis.

AUGUST

» **1938** «

KOGU MAAILM

ON TEIL KÄES
KUI LOETE

„PÄEVALEHT“

KIIRELT JA MAITSEKALT

VALMISTATAKSE TEILE

TRÜKITÖÖD

KÖITETÖÖD

KLIŠEED

ETIKETID

JNE.

JNE.

„PÄEVALEHE“ TRÜKIKOJAS.

TÄIELISED

RAAMATU- JA KIRJUTUS- MATERJALIDE KAUPLUSED

PÄRNU MNT. 10 TALLINN PIKK TÄN 2

„LASTE RÕÕM“ AINULAADNE LASTE AJAKIRI
ILMUB KORD KUUS

VABADUSSÕJA

TÄHISTEL

AUGUST 1938

NR. 8 (23)

Vastutav- ja tegevtoimetaja — kolonelleitnant O. Kurvits VR I/3.

Väljaandja — Vabadussõja Mälestamise Komitee.

Toimetus ja talitus: Tallinn, Viru 13—4. Tel. 477-20/195 ja 477-20/158. Postkast 286.

Posti jooksev arve 625.

Ilmub kord kuus. Tellimishind 1938. a.: aasta peale — Kr. 4.—; ½ aastaks — Kr. 2.—; ¼ a.

Kr. 1.—; üksiknumber 35 senti. 1936. ja 1937. aastakäigud kokku (15 numbrit) Kr. 4.50.—

Tellimisi võtavad vastu kõik postiasutused.

Okupatsiooni päevil põranda all.

Jooni Viljandi koolinoorsoo illegaalsest tegevusest.

Joh. Ibrus.

Koolinoorsoo osast Eesti iseseisvusevõitluses on kirjutatud paljudel juhtudel ja küllalt põhjendatult hinnatud seda osa õige suureks.

On aga iseloomulik, et valgustus, mis on osaks saanud koolinoorsoo osatähtsusele iseseisvusvõitluses, on peamiselt piirdunud vaid õppursõduri lalingväärtsuse hindamisega. Seejuures on neist kirjutustest jäänud mulje, nagu oleks koolinoorsoo laskumine võitlusse omariikluse eest sündinud nagu mingi järsu puhangu-na, nagu oleks see olnud entusiasmi hetkeline lökkelelök. Tegelikult koolinoorsoo sattumine sellesse ossa, mida tal tuli etendada Vabadussõjas, sündis asjade käigu loomuliku tulemusena, nagu siin maailmas kõik kasvab ja areneb asteastmelt. Õppursõdur sündis juba mõni aeg enne Vabadussõda — Vene revolutsiooni ja Saksa okupatsiooni päevil, sest siis sündis see tegelik õppursõduri vaim — teadlikkus ja tahe, mis sündis kõhklematult haarama relva järele, kui ei jäänud teist pääseteed. Ja pole vist öeldud väga rängasti, kui nimetada koolinoorsugu selleks rakukeseks, mille kaudu omariikluse idee, vähemalt osaliseltki, kandus kogu rahvasse. Vastandina laiade rahvamasside ükskõiksusele, isegi argusele otsustaval hetkel, olid nooruse entusiasm ja suurem teadlikkus kogusummas heaks pinnaks uutele tuultele ja kutsusid siis ka välja tema suurema otsustavuse, mis lõpuks arenes üldiseks.

Koolinoorsoo tegevusest ja elust Vene revolutsiooni ja Saksa okupatsiooni päevil, koolistreikidest ja muist selliseist asjust on siin seal ilmunud üksikuid katkendeid. Alljärgnevais ridades on püütud koondada isiklikke mälestuskatkendeid põrandaalusest liikumisest Viljandi koolinoorsoo hulgas Saksa okupatsiooni päevil.

See oli varsti pärast sakslaste sissemarssimist Viljandi, 1918. a. lihavõtte pühade eel. Kohtasin tänaval üht koolivenda, kes väga saladuslikku nägu tehes kutsus mind mingile salajasele koosolekule.

Kuulusin tollal n. ö. töötatöölise kilda: Barclay de Tolly nimeline kõrgem algkool, mille viimases klassis õppisin 1917. a. sügiseni, oli sakslaste kartusel evakueeritud Rostovi Doni ääres ja selle asemele asutatud eesti koolis oli õppemaks määratud nii kõrge, et minu majanduslikud võimalused selleni ei küündinud. Isa oli surnud juba enne Maaailmasõda ja kui palju siis lehel emal neid võimalusi leidis? Nii olin sunnitud katkestama õpingud. Endiste koolivendadega aga oli jäänud tihe kontakt, mida omalt poolt aitas süvendada Eesti Noorsoo Rahvuslik Liit. See organisatsioon kutsuti ellu Tartus revolutsiooni päevil ja temale tekkisid osakonnad kõigis suuremais Eesti linnades. Liidu Viljandi osakonda koondus tolleaegne linna õppiv koolinoorsugu peaaegu terves koosseisus.

See oli päris korralik koolinoorsoo parlament, kus üksikuis koolides seni suletud ringid noorusele omase vaimustusega löid lahinguid kõigi reeglite kohaselt, tegid üksteisele opositsiooni ja esitasid arupärimisi. Peeti kõnesid ja vaieldi kõigi võimalike küsimuste üle. Raskuspunkt kõnedes ja vaielusus aga langes momendi poliitilisele olukorrale ja võib öelda, et selles omapärases „parlamendis“ võrsuski Viljandi koolinoorsoo enam-vähem selge arusaamine valitsevaist oludest ja olukorrast. Saksa okupatsioon aga surus kangestava pitsati sellelegi nooruse pulbitsevale allikale, nagu kogu avalikule elulegi Eestis.

Nii siis — sain koolivennalt kutse ilmuda salajasele koosolekule.

Ma ei mäleta enam selle koolivenna nime, aga igatahes oli ta üks ägedamaid „parlamentimehi“ noorsoo liidu päevilt. Ta oli ka sama, kes tahtis virutada jäätikiga Saksa ohvitserile, kui olime Valuoyal vaatamas sakslaste sissemarssimist Viljandi.

Sain tolkorral haarata sõbra käge, sest oli selge, millised tulemused võisid olla sellisel demonstratsioonil hambuni relvastatud lahingüksuse ees. Küll kihvatas endaski, kui veidi maad edasi nüüd juba mahalõhutud Klinke postijaama trepilt kostis sinna kogunenud kohalike sakslaste ja kadakate parvest juubeldus — kriiskamine võidukaile Schleswigi kiittidele, kelle teejuhina põlisesse eesti linna esines üks kohalik juudi suurärimees. Kuid mis aitas viha, kui selle viha taga ei olnud reaalselt jõudu?

Tollelt unustamata koolivennalt sain teada, et peetakse poliitiline salakoosolek Tartu tänaval Viljandi vallamaja vastas asuvas hoones, kus tollal elas, nüüd juba surnud, Tarvastu luuletaja, „Kuldse kodukotuse“ ja paljude teiste südamlikkude laulude autor **A n d r e s R e n n i t**. Mäletan, et ei olnud juttu, milliseid küsimusi käsitletakse koosolekul, ei tulnud mõttesegi ka konspiratsiooni küsimus. Oli ju elatud rahulikku väikelinna elu, välja arvatud üksainus Zeppelini külaskäik. Ei osatud kujutledagi, et selles elus oleks midagi varjata või ei tohi kõneleda, mis parajasti südamel. Nii astusimegi sisse Renniti juure.

Seal oli ees vanu tuttavaid noorsoo liidust. Oli aga ka tundmatuid. Koos oli inimesi vähemalt paarkümmend — eranditult meespere. On meele jäänud üksikud nimed — **A. P e e l**, praegune Eesti Kultuurfilmi direktor, **E. K i g a s t e** (tollal oli ta nimi veel Ruubel), praegune Riikliku Propaganda Talituse juhataja, ka nagu oleks vilksatanud seal „Päevalehe“ praeguse toimetaja **J. T a k l a j a** muhe nägu, aga ma ei või vedada kihla, kas ta oli seal. Ma pole seda temalt hiljem küsinud, kuid igatahes oli tema tollal nois ringides mõlema jalaga sees. Ruum, kus peeti koosolekut, oli mingi kaupluseruum

-- põrandast laeni ulatuva aknaga, mida katkis valge pitskardin. Selle kardina omapärane muster on mul veel praegugi selgesti vaimusilmi ees. Läbi kardina võis vabalt vaadata tänavale, kus marssisid Saksa sõdurid, täagid ahvardavalt püsti ja peas teraskiivrid. Oli igatahes hädaohtu koht, sest kes hakkab vaenlast otsima otse enda nina alt.

Ei mäleta, et koosolekul keegi oleks erinevad mingi ettekandega või juhtinud koosolekut teatavas suunas. Küllap seal selliseid asju oli, kuid kõnelejad ja nende kõned on kustunud mälust. On meele jäänud vaid mõningad konkreetsed otsused, mis klaarusid omavahelistist mõttevahetustist ja koosoleku siht — kõigi abinõudega vastu töötada sakslasile.

Sakslased olevat asunud allkirju koguma — nii selgus koosolekul — mingile palvekirjale, mida tahetakse läkitada Saksa keisrile. Palves öeldavat, et eestlased ei igatse muud paremat kui igaveseks jääda Saksa keisri kõrge kaitse alla ja et eesti rahva seisukohalt olevat Saksa okupatsioon aina tervitatav samm. Selle ajaloolise võltsingu ümberlukkamiseks sammude astumine ja vajalikkude inimeste leidmine oligi koosoleku konkreetne ülesanne. Niipalju kui mäletan, otsustati sakslaste kavatsusile vastu töötada kahes suunas: 1) teha kihutustööd selleks, et eestlased kas teadmatustes, hirmus sakslaste relvade ees, valepõhjendustega esilekutsutud truualamlikkuses või lihtsast rumaluses ei annaks allkirju sellisele dokumendile ja 2) korjata allkirju protestinoodile, mida kavatsesivat läkitada Saksa Riigipäevale eestlaste tõelise tahte ja tõekspidamiste väljendusena.

Koosolekul selgus, et sellesuunaline kihutustöö on mujal juba käimas, et on juba olemas vajalikud materjalid kihutustööks — lendlehed ja muud ja et seda kõike tuleb nüüd teha ka Viljandimaal. Tuli minna tolle juure, kelle kallal kihutustööd toimida — rahva juure — ja kokkukutsutud koosolek pidi andma vajaliku inimeste kaadri. Koosolejaist ei teadnud paljud — võib-olla, ei teadnud seda keegi kindlasti, — kes seisab kogu selle kihutusaktiooni taga. Alles hiljem selgus, kuigi ka siis katkendlikult ja üksikute vihjete najal, et aktsiooni juhiti Tallinnast. Koha peal oli asja algatajaks praegune Pikalaenu Panga president **P. Ö p i k**, kes tollal oli õpetajaks Viljandis **R. K a m s e n i** kaubanduskoolis. Siis tegeles sel alal veel **H a r a l d V e l l n e r**, kes alles mõned päevad enne okupatsioonivägede tulekut oli kõnдинud Viljandis laias rohelises palitus, näpitsprillid ninal ja oli siis kuhugi järsku kadunud. Ta oli siis „Sakala“ toimetaja. Koosolekul kumbagi neist ei olnud. Sidemeheks Tallinna ja Viljandi vahel oli advokaat **K a a r e l B a a r s**.

Koosolekul oli meeoleu väga sõjakas ja kõneldi palju, kuid katsuti teha võimalikult kähku.

Pikemaks ajaks kokkujäämine oleks olnud saafuse kiusamine. Määrati kindlaks üksikute isikute tegevusrajoonid, mis koosnesid ühest või mitmest vallast, nii nagu tegelik olukord ja valdade piirid seda nõudsid. Igasse rajooni määrati üks või kaks isikut ja igal tuli siis koha peal teetseda juba oma äranägemise järel, nii nagu olud ja võimalused seda lubasid. Tuli arvestada vaid üldisi juhtnööre ja teotsemissuunda. Iga koosolekust osavõtnu andis lubaduse kõik teha, mis tema võimuses ja sellega lõppiski koosoleku ametlik osa. Nagu varjud hiilisime ükshaaval juba hämarduvale tänavale.

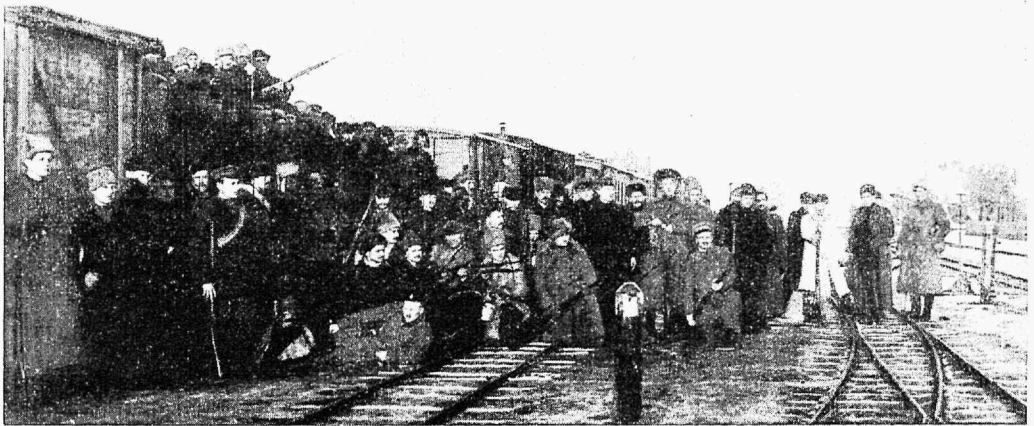
Minu hooleks jäi sakslastevastase kihutustöö tegemine Pilistvere kihelkonnas.

Vene koolist ei võinud keegi omandada kogemusi Eesti omariikluse propagandaks. Pealegi tuli seda kihutustööd teha Saksa sõjavõim

alaealisena sooritada kodune formaliteet — saada emalt luba nii pikaks reisiks tol kahtlasel ja kardetaval ajal. Ema loomulikult ei teadnud midagi mu poliitilisest kombinatsioonidest. Kasvatus keelas loata minemast ja oleksin kõnelema oma reisi tõelisest eesmärgist, siis oleks jällegi kindlasti järgnenud keeld. Poliitika sellisel ajal — jumal hoidku!

Kuid miski ei keelanud mulle kavatsust lugematute onude-tädide küllastamiseks, ilma et mul oleks vaja olnud kõnelema poliitikast. Pilistvere on nimelt mu kodukihelkond. Sain loa ja lõpuks ema otsustas ka ise kaasa tulla, milline asjaolu oli mulle hiljem heaks suitsukatteks.

Lihavõtte laupäeva hommikul vara alustasime reisi. Jalgsi muidugi. Hobust meil ju ei olnud ja rongiga poleks pääsenud kõikjale kuhu vaja. „Ausweis'e“ oli meil igasuguseid, eriti

6. Jal.-polgu 3. rood Mõisakülas, pärast alevi vallutamist 8. jaanuaril 1919. a.

mude valvsate silmade all. Ka koosolekul, kus meie asi liikuma pandi, ei jatkunud kellegil aega ja, võib-olla, ka kogemusi kihutustöö tegijate nende ülesandeile ettevalmistamiseks. Mis jäi kogemusest puudu, seda pidid asendama huvi asja vastu, teadlikkus oma töö tähtsusest, nooruslik entusiasm ja loomulik taip. Kõigile oli selge, et midagi tuleb teha ja kellegil ei tulnud mõttesse veeretada osakslangenud ülesandeid mõne enamkogenu kaela või tagasi pörgata sammust, mille vajalikkuse kohta oli selgusele jõutud. Oli vaja minna Pilistverre ja sellega oli asi selge. Mida kohapeal teha — küllap selleks juba tegelik olukord pidi andma selgust.

Minu suhtes ei puudunud asjal kohe algul oma koomiline kõrvalmaik, mis lõpuks väljakujunemisel peale koomika pakkus lisaks teatud määral soodustusigi reisi läbiviimisel.

Nimelt enne formaliteeti, mida nõudsid Saksa sõjavõimud liiklemisloa andmisel, tuli mul

minul. Lihtsat vana naist ei kahtlustanud isegi Saksa sõjavõimud, kuid minu kohta olid „Ausweisides“ igasugused andmed — vanus, kasv, silmade ja juuste värv, erilised tunnused — just kriminaalpolitsei kartoteegi mustri järel. Et ma aga üldse sain „Ausweis'i“, selle eest võlgnesin tänu vist küll oma kooliõpilase „seisusele“. Sakslased ei võinud aimatagi, et kallis Baltikumis on „Schülerid“ veidi teisest materjalist kui nende kodumaal.

Maršruut tuli koostada sugulaste elukohtade järel, et vältida igasugust kahtlust. Õnneks ei saanud ega saa praegugi kurta sugulaste vähesuse üle nimetatud kihelkonnas — kus suits, seal sugulane. Arvestades kas või ainult kõige lähemaid sugulasi võis võtta vabalt joone — Viljandi — Võistvere — Tääksi — Unakvere — Venevere — Pilistvere — Kirikualev — Räsna kuni Järvamaa piirini välja, sealt jälle Pilistvere aleviku, rea külade ja Võhma aleviku kaudu tagasi Viljandi. Kum-

Soomusrong Nr. 1 (S.-rong „Kapten Irv“) sõdureid sõjasaagi kogumisel Irboska juures veebruaris 1919. a.

malegi poole seda joont võis tõmmata haru-
jooni ükskõik millises suunas, küladesse ja ta-
ludesse, mille nimesisid ei tunne ükski maa-
kaart, ja kellelgi poleks tekkinud põhjust kü-
sida, mis on sul siin õiendamist. Nii jäigi.
Selle maršruudi läbimine ühes kõrvalkäikudega
kujunes elamuseks, mis ei unune vist kunagi.
Mitte, et oleks juhtunud midagi erakorralist.
Kuid teadmine, et oled väljas millegi eest, mis
ei kordu vahest enam kunagi ja ülesande võt-
mine nii suurena, nagu seda suudab vaid 17-
aastane nooruk — need olid, mis surusid mällu
selle reisi.

Oli olnud kestev sula ja selle järele tulnud
külm, nagu seda kevadeti ikka juhtub. Maan-
tee Viljandist Võistvereni oli nagu asfalt. Kuid
siis tuli käänduda maanteelt ja läbida kümneid
kilomeetreid metsi ja soid, mis jääkorruga kae-
tuina helkisid kevadise päikese paistel. Saar-
tena kerkisid soos üksikud künkad metsatukka-
dega, peegeldudes siledal jääväljal. Mitme-
tuhande hektaariline Unakvere soo oli nagu üks-
ainus suur peegel! See kõik oli lisaks muile
naudingutele selge õnn, sest kui poleks olnud
jääd, oleks tulnud valida hoopis pikem ja tüli-
kam tee: sulal aastaajal saavad neil mail lii-
kuda ainult linnud ja alles mõni aasta tagasi
ehitati sinna maanurka esimene hobusetee.

Tülikaks osutus alatine „meldimine“ koha-
likes komandantuurides. Sakslased olid koman-
dantuuridega üle ujutanud kogu maa ja kõik
„Ausweisid“ tulid kohalikule komandandile ette
näidata, et saada luba reisi jätkamiseks kuni
järgmise komandandini. Iga etapp lõppis ja
algas „meldimisega“, nii oli kord. Õnneks läks
meil kõik enam-vähem libedasti. Ainus juhus
oli Pilistvere kirikualevikus, kus peaaegu meie
arreteerimine rippus õhus. Saatsin ema doku-
mentidega komandandi juure, ise jäin väljas
ootama. Mulle ei meeldinud kokkupuuted kõr-
kide Saksa ohvitseridega, kes eriti tollal näi-
tasid nagu, nagu oleks nad kogu maakera ära
voitnud. „Meldimise“ protseduur näis kestvat

kahtlaselt kaua ja muu-
tusin juba rahutuks.
Korruga tormas majast
välja Saksa ohvitser,
käratades: „Wo ist der
Knabe?“ See „Knabe“
oli sadakaheksaküm-
mend sentimeetrit pikk
ja piilus parajasti ko-
mandantuuri aknast sisse.
Tegin nii süütu näo
kui oskasin, Jumal teab,
mis informatsiooni saks-
lased vahepeal saanud!
Ohvitser põrnitses mulle
tükk aega otsa, pöör-

das siis ringi ja läks uuesti majja. Kas taht-
tis ta veenduda mu isikukirjelduse tõe-
vastavuses või oli tal lihtsalt halb tuju — kes seda
teab. Mõne minuti pärast saime sealt iga-
tahas minema.

Mida suutsin tollel reisel teha oma ülesande
täitmiseks?

Peaaegu tunnistama — raske oli tol ajal kõn-
elda maamehega. Eestlane on loomult umb-
usklik, sest ta on saanud alati pigistada. Kui
teda aga erakordselt pigistad, siis muutub ta
umbusklikuks kõige, isegi iseenda vastu. Saksa
okupatsioon aga oli erakordne pigistamine.

Oli selge, et sakslasi ei sallitud — eeskätt
igasuguste rekvisitsioonide pärast. Kiruti ja
vannuti, peideti vilja ning kui ei jäänud muud
teed, siis aeti vili puskariks ja lasti kurgust
alla — vähemalt sai niigipalju. Aga kui läksid
maamehele kõnelema õiguse nõudmisest, sur-
nukskägistatud iseseisvusest — enamasti mu-
dugi läbi lilled — siis vangutati päid.

„Saks on tugev, saks teeb, mis tahab,“
õeldi.

Polnud veel tekkinud seda selgroogu, mis
isetaedliku inimese ajab ka tugevamale näita-
ma hambaid, kui kõne alla tulevad tõde ja
õigus.

Avalikult võis kõnelda ainult kõige kitsamas
ringis. Kuid ikkagi oldi väga skeptiline ja ka-
heldi, kas leidub pääseteed üldisest ummikust.
Informatsioon olukorra kohta oli napp, seda
peaaegu ei olnudki. Inimesed toitsid end iga-
suguste kuuldestega. Need näisid kohati olevat
sihilikud — sakslaste kasuks. Et neid paralü-
seerida, tuli — kuna mu enda informatsiooni-
tagavarad ei olnud väga suured, — fantasee-
rida ja oletada põhimõttel, et üks hea kuulujutt
on parem kui halvastimõjuv fakt, kuid üldise
pessimismi juures näis sellelgi olevat vähe
kaalu.

Sakslased olid kogu elu ja liikumise läm-
manud nagu mingi kangestava katte alla. Siiski
külanoorus kogunes laupäeva ja pühapäeva

õhtuil, lõõtspill löödi hüüdma ja keerutati tant-su, hoolimata sellest, et maa kohal rippusid nagu mustad pilved. Tuled habemikud taadidki vaatama noorte lõbu, rüüpama salaja pruulitud puskarit või koduõlut. Tuli Saksa sõdureidki mõnikord. Neil olenguil arenes jutt maamees-tega loomulikumalt, vabamalt. Mõnigi hallhabe muutus siis lausa revolutsionääriks ja pööras rusikaga vastu lauda. Aga samas piilus kartlikult Saksa sõduri poole, nagu oleks see võinud meie keelest saada aru. Saksa sõdur, pekk, või, kanamunad — need olid nähtavad, käega katsutavad tõsiasjad. Oietada olukorra muutumist mingi Eesti oma võimu abil, mida ainult teati kusagil organiseerivat — see ei mahtunud reaalseste argumentide kõrval maamehele ja üldse ükskõik millisele eestlasele pähe.

„Noormees, sul võib olla õigus, aga kes seda usub?“

Nii umbes öeldi. Sellega oli väljendatud kogu umbusk enda ja ümbruse vastu, sellega ühtlasi oli kriipsutatud alla habeme puudumist mul. Siiski — mõtlikud näod lahkumisel ja head soovid lubasid arvata, nagu oleks kusagil lakanud idanema mingi mõte. Võib oolla, eli see olemas juba enne ja saades pisut värsket tuult, hakkas hõõguma heledamalt — kes seda teab. Üldine lootusetus oli aga suur ja eestlane tundis sakslast ta põhjalikkuses.

Tagasitee osutus veidi raskemaks. Tuli kevadine suurvesi. Teed olid põhjatud ja kümneid kilomeetreid tuli marssida, õieti venida lõputus poris. See tahtis küllaltki käimisega harjunud jalgadest võtta viimase võimu. Tuli teha suuri ringe, et vältida läbipääsmatuid kohti.

Paari-kolmenädalane peaaegu puhkuseeta marssimine, pealegi kui polnud näha vaeva otsesid tulemusi, hajutas tunduva osa esialgsest valmistusest. Võhmast — umbes 30 kilomeetrit Viljandist — tuli reisi jätkata raudteel. Ei olnud enam mõtet vedada end maanteedel, mis olid muutunud porijõgedeks. Nähes Saksa sõdureid rongis kontrollimas reisijate dokumente, kuuldes surutud sajatusi inimesilt, keda puudlike dokumentide tõttu tassiti välja vaguneist — see sundis uuesti hambaid kokku pigistama.

Kõikjal oli vägivald — sellega võrreldes tundus isiklik reisivaev naeruväärt väikesena ja tulemused nigelatena.

Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidu Viljandi osakond ei jäänud pärast sakslaste tulekut

kauaks varjusurma. Samuti ei valgunud laiali sakslaste vastaseks propagandaks koondunud grupp, kui ta oli enam-vähem täitnud esialgsed ülesanded. Mõlemad liikumised koondusid hiljem n. n. „Sakala Noorte“ organisatsiooni ümber.

See organisatsioon oli puhtal kujul kohaliku ilmega.

Okupatsioonivõimud kõvendasid järjest survet ja järkjärgult katkesid sidemed maa kaugemate osadega. Paratamatult tuli teotseda ainult kõige lähema ümbruse piirides. Sideme katkemisele seltsis veel muidki asjaolusid, mis sundisid kaht ülahimetatud liikumist koonduma üheks.

Juhtivad tegelased nii Eesti Noorsoo Rahvusliku Liidus kui ka ülalkirjeldatud propagandaorganisatsioonis olid enam-vähem ühed ja samad. Noorsoo Liidu legaalseks teotsemiseks ei annud sakslased luba, kuigi neile saadetud liidu põhikirja tõlkes oli surnuks vaigitud kõik, mis kuidagi meele tuletas rahvuslikkust. Propagandaorganisatsioonil puudusid Tallinnaga sideme katkemise tagajärjel uued konkreetseid ülesanded. Nii tekkis „Sakala Noorte“ organisatsioon, mis oli ülimal määral protestiliikumine ja püüdis kas või kõige lähemaski ümbruskonnas hoida elus mõtet, mida sakslased iga hinna eest püüdsid lämmatada.

„Sakala Noorte“ org. tekkis 1918. a. suvel.

Selle asutamisel ja organisatsiooni edaspidises arengus oli silmapaistev osa Oskar Loo rits'al. Kuigi aastailt keskmiselt meie seltskonnast mitte palju vanem, oli ta siis juba lõpetanud keskkooli, unistas ülikoolist ja teadusmehe karjäärast, nagu see hilisemal aegadel ka on teoks saanud. Tema silmaring võrreldes teiste tolleaegsete noorsootegelastega oli avaram, ja nii ta loomulikult ei pääsenud ta juhtivast osast.

Organisatsiooni avakoosolek peeti jällegi Tartu tänaval, kuid mitte enam Renniti juures, vaid kellegi koolivenna võrdlemisi avaras korteris. See ei olnud enam nii muretu koosolek kui kevadine. Oli juba väljas valve, kes pidi sakslasi silmas pidama ja igaks juhuks oli

6. Jal-polgu 4. roodu ahelik Salatsi aleviku vallutamisel
14. veebr. 1919. a.

laual kaardipakk, nii et kui ebasobivad silmad oleks kuidagi sattunud koosolekule, siis oleks lahti läinud süütu „lambapea“.

„Sakala Noorte“ liikumine polnud mõeldud otse konkreetsete sihtide taotlemiseks. See oli rohkem liikumine liikumise enda pärast, kusjuures võimaluste kasutamine vastutöötamiseks okupatsioonivõimudele oli endastmõistetav.

Sakslastevastasest propaganda-aktsioonist võttis osa eranditult meespere. „Sakala Noorte“ organisatsioonis aga oli enamus naisperel. See kujunes teadlikult nii. Organisatsiooni hilisemaid koosolekuid peeti enamasti Viljandi lossimägedes ja järvel paatides. Tüdrukute hulgasolek andis asjale väliselt süütu kurameerimise ilme. Kord sattus lossimägedes kohalik Saksa komandant mäest üles ronides otse keskmeie koosolekut. Kohkumine oli suur, sest igasugused rahvakogumised olid kõvasti keelatud. Kuigi komandant ei võinud aru saada meie jutust, võis tulla sekeldusi. Samal hetkel aga, kui komandant luuravalt silmitses meie salkkonda, näpistas keegi poistest üht tüdrukut säärest. Selle tulemuseks oli selline kilkamine, et kogu salkkond pahvatas ägedalt naerma. Komandandigi süinge nägu tõmbus selgemaks ja ta läks edasi. Seisukord oli päästetud.

Mõnikord sõideti paatidel üle järve. Siis lavastusid seal sellised pillerkaarid, et kisa kostis linna ja sakslased muutusid juba tähelepänelikuks, nagu kuulsime kohalike sakslaste kaudu. Kuid keegi ei aimanud, et nende pillerkaaride katte all õhutatakse vaenutuld sakslaste vastu.

Organisatsioonil oli oma käsikirjaline ajakiri „Sakala Noored“, mis pidi olema ideeliseks ühendajaks ja õhutajaks neile, kes seisid kaugemal konspireeritud grupist. Ajakirjas ilmus „veriseid“ juhtkirju valitseva olukorra vastu, kirjeldusi sakslaste vägivallaaktidest ühes kommentaaridega, ilukirjanduslikke päevakohaseid asju ja variati. Ajakirja „trükiti“ mitmeskümmes eksemplaris ja see kurnav töö lasus eranditult naisperel. Ajakirja levik oli selline, et iga pärisajalehegi väljaandja sellest oleks rõõmu tunnud. Toimetus sai igapäev kirju järelpärimistega, kust saab lehte tellida ja kuhu saata kaastööd. Mäletan — praegune Tallinna advokaat **J a a n R e i n b a c h**, kes tollal õppis Viljandi maakonna gümnaasiumis, saatis toimetusele vihase kirja, et mis kord see on, tehtagu lõpuks ometi rahva asi rahva asjaks ja lastagu kõigil, kes soovivad, kirjutada ja kaasa töötada „Sakala Noortes“, ärgu tehtagu ajakirja üksikute monopoliks. Kuid suletud ringi laiemaks arendamine oleks olnud liig riskantne.

Riskeerimine oli see niigi.

Eesti Rahvusliku Noorsoo Liidu võrdlemisi kogukas raamatukogu seisis kasutamata. Nagu tähendatud, sakslased ei registreerinud liitu.

Raamatukogu tegelikuks valdajaks oli „Sakala Noorte“ organisatsioon. Raamatukogu ise asus nende ridade kirjutaja ja pärastise kommunistliku tegelase **J u h a n R e e s e n i** kitsais korteris. Reesen ei olnud siis veel nii pahempoolne, kuigi avaldas kalduvusi selleks; ta töötas kaasa ka rahvuslikes ettevõtteis. Sellise olukorra juures oli raamatukogu kasutamine võimatu, ometi oleks raamatukogu kasutamise sildi all võimalik olnud teostada inimeste läbikäimist ja agitatsiooni.

Otsustasime ilma sakslasilt luba küsimata avada raamatukogu, lootes, et sakslased sellise süütule asjale ei pühenda tähelepanu. Esmajoones oli vaja ruume. Läksime jällegi Renniti juure. Tea saime. Oli vaid vaja raamatukogu sinna üleviia, ilma et see oleks äratanud erilist tähelepanu.

Ühel päeval tuli Reesen suure ähmiga:

„Mul tulid vanad linna, meil on nüüd hobune, muud kui lähme...“

Ladusime võipüüdi ja piimalänikud vankrilt maha, raamatud asemele ja asusime teele, ise mõlemad jalgu kõlgutades vankri äärel nagu kalavenelased. Teise koormaga pidi peaaegu juhtuma õnnetus: tuli Saksa allohvitser, silmitses kahtlaselt koormat ja kergitas present. Sakslase silmad venisid toobipõhja suuruseks: oma kultuurisel kodumaal ta vist polnud näinud nii palju raamatuid ühes hunnikus. Seletasime, et oleme „Schülerid“ ja kavatseme õppima hakata. Mees jäi tummaks, silmitses meie koolipoisimundreid ja kehitas õlgu. Ta vaatas meile veel tükk aega järele kui vanker kolises minema.

Raamatukogu sai ometi ainult vähe aega täita oma ülesannet.

Läksin ühel päeval — minu hooleks olid muuseas ka raamatukoguhoidja ülesanded — Renniti juure tavalisele „valvekorrale“. Rennit tuli vastu mureliku näoga.

„Politsei oli siin,“ ütles ta, osutades raamatukogukappide ustele, mille käepidemete küljes tolknesid punased pitsatid. „Otsiti ka teid,“ jatkas Rennit.

Raamatukogu pitseerijaks oli olnud kohalik politseiülem Jungst, lätlane, veneaegne linna politseiülem abi ja minu võimlemisõpetaja kõrgemas algkoolis. Ta oli tollal sakslaste teenistuses. Vabadussõja ajal oli Jungst politseiülemaks Ruhjas ja kord, kui meie kooliõpilaste rood oli Valgas Luke platsil õppusel, läks Jungst sealt mööda. Ta vestles mõningate oma endiste õpilastega siis puhtas eesti keeles, kuigi Vene ja Saksa ajal meie ei teadnud, et ta oskab eesti keelt. Ta oli heas tujus ja ma ei tahtnud temalt küsida seda raamatukogu pitseerimise lugu.

Päeval pärast raamatukogu pitseerimist tuli Reesen oma kodukohast Puiatust uudisega: te-

ma juures olnud läbiotsimine. Külmajudinad jooksid üle selja: Reeseni juures Puiatus olid kõik meie kirjalikud materjalid — niipalju kui neid oli — sakslastevastase propaganda-aktsiooni kohta, osa „Sakala Noorte“ toimetuse arhiivist ühes toimetajate ja kaastööliste nimedega ning muud. Arvasime neil maal olevat kindlama paiga.

Aga siis seletas Reesen, et katki polevat veel midagi. Läbiotsimisel viibinud ka tema tuttav vallavanema abi. See olnud valvuriks juba läbivaadatud materjalide hunniku juures. Reesen siis saapanukiga — kui keegi peale vallavanema abi polevat märganud — lükanud meie materjalid läbiotsimata hunnikust teise hunnikusse. Nii jäidki meie materjalid leidmata, kuigi nad olid sakslastel juba peaaegu

käes. Muud kahtlast Reeseni juurest ka ei leitud.

Mida tugevamaks läks sakslaste surve, seda kindlamaks muutus aimdus, et see enam kaua ei kesta. Hakkas liikuma kuuldusi sakslaste raskeist lüüasaamisist läänerindel. Siis ühel novembripäeval tuli teade, et Tallinnas võim on juba eestlaste käes.

„Sakala Noorte“ liikumine likvideerus ühes sakslaste lahkimisega. Kohe algav Vabadussõda tõmbas oma keerisesse peaaegu kõik vanemad poisid. On jäänud uduselt meele viimane koosolek, kuski järve ääres, vana auruveski hoovil asuvas korteris. Seal tegid poisid ühel häälel otsuseks minna sõtta ja tüdrukud saatsid nad koju. Muidu oleks endastmõistetavalt toimunud vastupidi.

Judenitši ja Balahhovitši vastastikused likvideerimiskatsed.

Leitn. R. Tammemägi.

Vanasõna ütleb — kus sõprade vahel tekib vaen, sinna sigineb vaenlane. Väga selgelt tõestus see vene kodusõja valgete poolel. Vastastikune vaen ja arveteõidamine juhtide vahel tasandas teed vaenlasele. See oli valge liikumise traagika kõigil kodusõja rindeil. Meie piirimail võitlevas Loodearmees polnud asi teisiti. Ka siin ei mahtunud valgete juhid ühise mütsi alla ühist isamaad teenima. Meile on valgete väejuhtide käitumine ja see, millega see kõik lõppes, küllaltki õpetlik. Näeme nimelt, et asjata on rajada mingeid lootusi säärasele sõjaväele, kus valitseb ebaterve karjerism ja kus isiklik auahnus ning prestiižiküsimus seisab kõrgemal üldsuse huvidest. Kuid kõige muu juures leidub valgete kindralite omavahelises kemplemises küllalt ka koomilisi jooni.

Lugu, kuidas kaks kanget kindralit Judenitš ja Balahhovitš üksteist likvideerida püüdsid, on tõsise vene isamaalase seisukohalt küll draama, meile aga, vähemalt tagantjärele, vaid komöödia.

Pihkva rajoonis teotsevate valgete juht kindralmajor Bulak-Balahhovitš oli teravas vastuolus Narvas asuva Loodearmee juhatusega ja ka Koltšaki poolt Baltikumis asuvate valgete ülemjuhatajaks nimetatud kindral Judenitšiga. Balahhovitš, kodusõja segasest oludest esilekerkinud seikleja ning kahtlemata ka julge ja osav partisan, oli juba kauemat aega pinnuks silmas vana vaimu kindralitele. Vale „kerenkade“ trükkimine, omapead levitatud demokraatlikud

loosungid-lubadused vene talupoegadele, piiritu omavoli vallutatud aladel ja „ühise jagamatu Venemaa“ idee kandjate arvates ka liigne sõbrustamine eestlastega — need olid peapatud, mis tuliseid süsi Balahhovitši pealaele kogusid, kuni ükskord mõõt täis sai. Judenitš otsustas Balahhovitši likvideerida.

„Batjka“ Balahhovitš Pihkva jaamas vestlemas oma staabi ülema polk. Stojakin'iga (valges pluusis), kes kindral Judenitši korraldusel mõisteti hiljem surma.

23. augustil 1919, kui võitlused Pihkva pärast olid kriitilisse järku jõudnud, ilmus Judenitši karistussalk ootamatult Pihkvasse. Balahhoviitš arreteeriti, tema staabiülem polkovnik Stojakin lasti maha.

Balahhoviitš kui Pihkvas asuva valgete korpuse ülem oli seega küll likvideeritud, kuid isiklikult veel mitte, kuna tal korda läks arestist põgeneda ja koos mõnekümne isikliku sotnja ratsanikuga jõuda Eesti vägede kaitse alla.

Sündmused arenesid. Pihkva langes, tänu „likvideerimistele“ valgete tagalas. Judenitši väed taandusid Oudova suunas. Balahhoviitš jäi meie 2. diviisi juurde. Tema juurde jooksis üle osa ta endiseid alluvaid. Kogunes mehi ka mujalt, ja Balahhoviitš oli väepealik edasi, kuigi palju väiksemas mastaabis kui enne.

Säärane alandus ei mahtunud Balahhoviitši hinge. Ta otsustas kätte tasuda ja omalt poolt Judenitši likvideerida. Sellekohastest katsetest jutustavad väga huvitavalt oma mälestusis kindral Tõnisson ja meie tolleaegne siseminister Hellat.

Ei läinudki Pihkva jandist rohkem mööda kui veidi üle kuu aja, kui ühel varasel hommikutunnil heilises Narvas 1. diviisi ülema kindral Tõnissoni telefon. Rääkis tema abi polkovnik Unt. Unt teatas, et Vaivara jaamaülem räägib imelikku juttu. Jaama olla Tapra poolt jõudnud sõjaväerong hulga jalajata ratsameestega ning kuulipildujatega kindral Balahhoviitši juhatusel. Rongi sihtjaam olevat Narva. Sõdureile tehtavat mingisuguseid salapäraseid korraldusi.

Asi oli igatepidi kahtlane. Seda enam, et 1. diviisi staabi teades ei võinud sel ajal mingit sõjaväerongi tulemas olla. Kindral Tõnisson tegi korralduse asja veel täiendavalt selgitada ja kindlaks teha, milles asi õieti seisab, kuhu ešelon sõidab ja millise ülesandega. Kuni asja selgumiseni aga rongil Auverest mitte lubada kaugemale edasi sõita.

Varsti kõlistas Unt uuesti. Nüüd oli asi selge. Sõitis tõesti Balahhoviitš — Judenitšit ja Rodzjankot kõigi nende staapidega vangistama. Balahhoviitš seletavat, et tema on Eesti sõber. Soovivat ainult eestisõbralikku ja demokraatlikku juhatust Loodearmee eesotsas näha ja seepärast tahtvat ikkagi sõitu jätkata, et armee juhatuses hädavajalist puhastust läbi viia. See olevat nende, venelaste, oma kodune asi ja tema ei mõtlewat oma operatsiooniga Narvas Eesti vägesid mitte kuidagi täilitada.

Asi oli tõsine. Kindral Tõnisson ei võinud lasta venelastel Narvas korrata sama-

sugust janti, mis mõni nädal tagasi oli otsustanud Pihkva saatuse. Balahhoviitši ešelonil ilmumine Narva oleks tingimata välja kutsunud omavahelise löömise venelaste vahel. See oleks tinginud segaduse väerindel, mille tagajärgi oli raske ette näha. Pihkva kombed ei olnud Narvas lubatavad.

Tõnissoni otsus valmis kiiresti. Ta käskis Balahhoviitšile öelda, et ta ühes meestega viioimata Vaivarast ja üldse Viru rinde piirkonnast lahkuks. Ja et vastasel korral tema laneb haivasti. Ühtlasi käskis Tõnisson Undil kohe Narva jaamast seal seisev soomusrong võtta ja Balahhoviitšile vastu sõita, veel kord hoiatus teha, ja kui viibimata lahkumist ei järgne, batjka ühes ešeloniga pihuks ja põrmuks teha.

Poole tunni pärast kõlistas Unt Auverest, et ta sinna jõudes eemalt ainult Balahhoviitši rongi suitsu näinud. Soomusrongi Auverre ilmumise üle teadet saades kinutanud Balahhoviitš kabuhirmus Vaivara kirikumäelt minema.

Vahepeal oli valgete staap teada saanud missugune hädasoht neid ähvardas. Jumalakeeli paluti Tõnissoni, et ta Balahhoviitšit mitte Narva ei laseks. Kui Tõnisson hiljem kõlistas, et hädasoht möödaks on, ei leitud küllalt sõnu kuidas tänada. Pealast jalatallani paraadiülikonnas ilmus Judenitš ise Tõnissoni korterisse teda tänama. Seni ei olnud Erserumi vallutaja pidanud seisuse kohaseks Eesti vägede kohapealset kõrgeimat juhti külastada. Suvi otsa oli elatud naabruses. Nüüd oli üleelatud hirm kõrkust pisut kahandanud.

Seekord oli Balahhoviitši ettevõtte ebaõnnestunud. Kuid tal jätkus järjekindlust veel katsetada. Viimne sellekohane katse leidis aset Loodearmee likvideerimise ajajärgul.

Sõjaajalugu näitab, et veel raskem kui sõjaväe kokkukutsumine on tihtigi tema laialisaatmine. Eriti oma mängu kaotanud sõjaväe demobiliseerimine võib kujuneda äärmiselt raskeks toiminguks. Säärane raske toiming seisis Loodearmee juhtide ees. Veel enam — kodumaata jäänud õnnetule inimmassile tuli leida mingi äraelamise võimalus. See oli juhtide moraalne kohustus oma saatusekaaslaste vastu.

Selle raske ülesande lahendasid armee juhid imelihtsalt — jätsid selle mure Eesti valitsuse hooleks, ja kadusid ise üksikhaaval vaikselt üle piiri. Ajal, kui vene sõdurid Narvas ja Virumaa metsades nälgisid ja tuhandete viisi haigustesse surid, harjutas nende ülemjuhataja kindral Judenitš Tallinas hotelli numbritoas prantsuskeele hääldamist...

Irboska gipsivabrik, mis oli ägedate lahing ute piirkonnas veebruaris 1919. a., meie kahe soomusrongi punaste rindesse sissetungi ajal ja hilisemal sõjategevusel.

Niisuguses olukorras valmis Balahhovitšil uus plaan Judenitšile kättemaksmiseks. Balahhovitš tahtis Judenitši arreteerida, et takistada teda armee rahadega välismaale minna. Ja sundida teda tema kohustusi viletsusse langenud ohvitseride ja sõdurite vastu täitma. Nii vähemalt seletas seda meie siseministrile Balahhovitši kaastööline ja poliitiline eestvedaja advokaat Ivanov, kes ministrilt palus, et meie võimud ei segaks vahele. Ent minister Hellat asus eitava seisukohale. Venelastega oli alalisi pahandusi juba niigi küllalt.

Kuid olukord pöördus ise Balahhovitši plaani kasuks. Ühel valitsuse koosolekul tähendas ülemjuhataja kindral Laidoner, et Judenitš tahab ära sõita ja kelle hooleks jäävad siis need tuhanded haiged? Hellat arvas, et ei saa sõita, kuna tema ei anna väljasõidu luba.

— „Mis luba temale vaja. Inglise destroyer tuleb sadamasse, võtab ta peale, ja läinud ongi.“

Nüüd otsustas Hellat, et kui lugu nii, siis sündigu Balahhovitši ja Ivanovi tahtmine. Ja teatas Ivanovile, et mis ta teeb, tehku ruttu, aga oma prokurööri käsul.

Öösel kõlises Hellati telefon. Rääkis kindral Laidoner, et lõõmine on lahti ja kindral Judenitšit tahetakse arreteerida. Järgnes kahekõne:

— „Kes seda teeb?“

— „Omad mehed ikka.“

— „Mis minul sinna vaja segada.“

— „Meie ei või lubada, et see meie territooriumil sünnib.“

— „See on õigus küll, aga kust nad teist territooriumi võtavad!“

Ülemjuhataja nõudis, et Hellat teeks korralduse asja likvideerimiseks. Hellat vastas, et hea küll, ei teinud aga midagi.

Varsti kõlistati jälle. Rääkisid vaheldamisi 6. politsei jaoskonna ülem Paas ja Ivanov. Selgus, et Judenitši küüditamisel oli kära tõusnud, meie kordnik oli saanud jaole ja kogu seltskonna toimetanud jaoskonda. Küüditajad tahtsid Judenitši jaoskonnast ära viia. Jaoskonna ülem aga ei lubanud, kuna Judenitš jumalakeeli palus, et teda mitte välja ei antaks. Ivanov palus nüüd Hellatilt korraldust, et ta Judenitši kätte saaks. Kuid korralduse tegemine selles olukorras polnud enam kerge. Meie võimud olid juba liigselt asjaga seotud.

Ivanov seletas, et tal on venelaste oma prokurööri käsk Judenitši arreteerimiseks. Hiljem selgus, et midagi säärast polnud. Paber, mille põhjal Judenitš arreteeriti, olnud kellegi vana „Ausweis“. Kui Ivanov veel oma ausõna andis, et Judenitšiga midagi ei juutu, siis Hellat nõustus ja käskis toru Paasile üle anda.

— „Las nad lähuvad selle Judenitšiga.“

— „Judenitš palub, et teda mitte neile ei antaks. Ta kardab.“

— „Mis meil sellega asja. Neil on omad kohtud, oma prokurör. Tehku mis nad tahavad! Kas meie politseinik Judenitši jaoskonda tõi?“

— „Ei. Neil on tüli olnud, ja politseinik kutsus nad kõik jaoskonda.“

— „Siis mingi ka kõik minema.“

Nii sündiski. Kõik läksid minema, Judenitš viidi rongile ja sõit läks Tartu poole.

Kindral Laidoneril oli õigus, kui ta siseministrilt hoiatas, et meie ei või oma territooriumil Judenitši arreteerimist lubada. Kõik ei olnud siiski mitte vene valgete oma asi, mis meie territooriumil sündis. Judenitšil oli mõjuvad toetajaid siinsete liitriikide esindajate hulgas. Veel enne, kui Judenitš Tartusse jõudis, olid meie välisministril käes protestnoodid liitlaste esindajailt. Asi kanti

kiires korras peaminister J. Tõnissonile ette. Tõnissoni juurde ilmus ka kindral Laidoner, kes arvas, et Tartusse ei või Judenitšit lasta viia, Balahhovitš tapab ta ära.

Kohe tehti korraldus, selgitada kus on rong Judenitšiga; rong peatada ja Judenitš ohvitseri vastutusel viibimata Tallinna tagasi tuua.

Judenitš toodi tervelt Tallinna, kus ta edaspidiste võimalikkude üllatuste ärahoidmiseks kuhugi saatkonda elama asus. Enda eest Eesti valitsusega arveid õiendama ta volitas kindral Glasenapi. Viimasega pidasid meie võimud edaspidi läbirääkimisi. Judenitš ei näidanud end enam kuskil.

Hiljem Judenitš lahkus Eestist ja asus elama Prantsusmaale. Nüüd on ta juba sur-

nud. Balahhovitš sõitis Poolasse. Eestis sai tööväli rahu tulekuga otsa. Poola-Vene sõda käis edasi ja seal oli temataoline partisaan teretunud. Kuuldavasti olevat ta seal end hästi läbi löönud ja elavat Poolas tänapäevani.

Mis Judenitšiga Tartus oleks juhtunud, seda on raske oletada. Vaevalt aga tema käsi seal hästi oleks käinud. Vaatamata Ivanovi ausõnale, et temale seal midagi ei tehta, oleks juhtuda võinud mõndagi. Kurjad keeled räägivad, et Balahhovitš kavatsenud koos Judenitšiga üle piiri enamlaste juurde minna ja kuulsat kindralit kasutada ohvritallena oma pattude lunastamisel. See jutt on vähe usutav. Kuid kes teab — sel ajal võis ka võimatu muutuda võimalikuks.

„Kroonumees“ Herbert Purrõt.

K. Matisoo.

Aprillikuu 1919 a. polnud kagurindel, Vederinki — Lebedõ — Zalesje — Šumilova rindejoonel, suuremaid lahinguid, välja arvatud lahingud Vašina-Gora juures ja soomusrongide kahevõitlused Liivamäe (Košeljahha) jaama piirkonnas. Meie väejuhatuse tähelepanu oli tollal pööratud Võru piirkonnale, kus vaenlane näis tahtvat lõigata läbi kagurinde elusoont — Valga-Petseri raudteed.

Vašina-Goral oli raudtee ja Petseri—Irboska maantee vahelises mägises rindelõigus suur osatähtsus. Vašina-Gora oli sealse mägismaa kõrgemaid mägesid, mis valitses rindejoone ja raudtee üle. Seepärast arenesid seal vahetpidamata lahingud. Nii meie kui ka vaenlane tahtsime valitseda seda kõrguspunkti. Lahing järgnes lahingule, rünnak rünnakule. Raudteel teotsevad soomusrongid elustasid sõjategevust kõmava kahuriteduelliga, mis hooti muutus lakamatuks rajutuleks.

Raudtee ja maantee vahelises rindelõigus, Smolna külas, asus meie pataljoni 3. rood ühes kõvendatud kuulipilduriterühmaga. Roodu laskurrühmad koosnesid vanematest meestest, kuna kuulipildurite rühmas moodustasid enamiku vabatahtlikud õppursõdurid.

Ühiselt häid ja halbu päevi, õnne ja õnnetust jagades liitusid meeskonnad, vaatamata vanuse vahele, ühiseks kompaktsiks massiks. Vanemate meeste Maailmasõjast päritud lahingukogemused täiendasid õp-

pursõdurite kehvi sõjateadmisi ja ümberpöörduvalt, noorte sõjalaste võitlusind ja võidutähe nakatas meeolult tihti täiskasvanuid. Kuigi mõnikord tekkis vastastiku sõnasõda (peamise põhjuse selleks andsid kuulipildurite mõningad teenistusoodused, nagu vahiteenistusest vabaolemine jne.), siis nõokamishimu möödudes leidis aset seda suurem sõpruse kinnitus. Kuulipildurid olid eriti uhked oma vabatahtlikule lahingvalmusele ja asjaolule, et nad senini kogu teenistuse aja kestel polnud sammugi taganenud. Laskurid aga toetasid omi väärtusi kestvale täismehe jõule ja maailmasõjaaegseile kangelastegudele. Õigust ja põhjust kiitlemiseks oli kummalgi poolel, mispärast pooled sõnasõjaski püsisid enam-vähem ühejoolistena.

Sootu teiseks muutus aga olukord siis, kui roodudesse jõudis päralt täiendusreserv. Smolnasse saabus reservist viisteistkümmend meest, kõik eakad perekonnaisad, kellest paljud oma sõjamehe karjääri olid alustanud juba Vene-Jaapani sõjas. Endastmõistetavalt ei suutnud nad lahingvalmuse poolest võistelda noorematega. Aastate koormav raskus pidurdas nende lõõgiindu. Kuid sellest hoolimata polnud nad sugugi halvemad keskpärastest noortest.

Ainult üks mees nende hulgas kujunes kogu lahinguühiku naerualuseks, andes õppursõdureile tugeva trumbi laskurrühmade vastu. See mees oli Herbert Purrõt, „Kroo-

numees Härbärt Purröt," nagu ta rooduülemale ennast esitles. Oma ülisuure arguse, oma ekslevalt-kartiliku kehahoiakuga ja veiderdava ebausuga teenis Purröt kõigilt endale pilkliku hüüdnime „kodujänes“.

Peab ütleva, et välimuselt ta oli mees nagu iga teine-kolmas. Veel enamgi. Kehakasvult ja tugevuselt meenutas ta atleeti ja vägimeest ning raske oli eslotsa uskudagi, et selles müarakaruses mehekoljatis pesitses sellane kartlik vaim.

Pikkuselt julgesti üle kahe meetri, ümbermõõdult põlise tamme jämedune, — nii sarnles Purröt keha poolest nagu mingi massiivse monumendiga. Valkjad, pikalt ripnevad kasakavurrud ehtisid uhkesti ta punetavat, lopsakat silmnägu. Suured helledad sinisilmad andsid ta näole lapselik-naiivse väljanägemise. Ja, õigust öelda, tublisti hiljem, pärast sõda alles taipasime meie, et see hiigelmees oli tõeliselt laps, laps südame kui ka mõistuse poolest.

Riietatud oli Purröt just kui hernehirmutis. Külap vist palju päevi kulutas ta kodus selleks, et otsida kokku nurgatagustest ja lõukaalustest pehkinud riideräbalaid, et siin „kroonut“ teenima minnes mitte hõõruda oma kuube, vaid saada rutem kroonumunder, priikuub. Alles hiljem, hästi hiljem kuulsime, et Purrõtil oli Valgamaal talu, mis ei andnud alla keskmisele mõisale.

Oma päritolust, perekondlikust ja varanduslikust seisukorrast ja kodukohast ei rääkinud ta kellegile sõnagi. Mispärast — kes seda teadis. Taibukamad sõdurid teadsid küll rääkida, et Purrõtil olevat kodus piltilus naine — noorik. Oli see jutt õige või mitte, raske oli selle peale kihla vedada. Õige oli aga see, et Purröt, kirjutades naisele kirju, ühte neist loendamatuist kirjadest, mida ta ikka ja jälle kirjutas, et ta selleks põgenes meeste kui katku eest kaugele külaseruale, keldrisse või rusuhunniku taha. Ja sealgi reastas paberile oma südamesaladused ikka ja jälle ringi pilludes.

Ükskord leidlikud sõdurid said kätte ühe kirja, mille Purröt oli kirjutanud koju naisele. Kiri loeti Purrõti äraolekul ette kogu meeskonnale ja kogu meeskond näeris enda kõveraks. „Sõjateadete“ osas võis seal lugeda: „... lahingu liini pääl ommava verit-

Soomusrong Nr. 2 suurtükiplatvorm.
Eesreas vasakult esimene rongi ülem leitn. J. Lepp.

sõ ja kolõda, olgugi et kroonu muusik hummukust õdanguni mäng marse. Haavatu rääbaku hirmsastõ oigave ja rüükvä, peris hallõ nakas tõisi. Süük om nii rääpäl ja vesine, et kõtt ei mürise sugugi vähämb kui suurtüki. Eilä olla kangõ lahing ja tääm-bägi tulõ jällegi tormata lahingussõ. Perä-kõrd antass mullõ auraha, olõvat näid joba antu mõnõlõ, olõvat väga torõda tõsõ. Hobõsid kottõh ärä anna küüdimeeste kätte, nuu pakõssõ kõgõ hobõsõga mõtsa. Piä saa ma ka torõda mundri. Vana koera Londü võid müia Jopi-Märdile, mis tä reoga ikka pääle nakata. Kallis Miili, kui ma ütškõrd kodo tulõ, siis kutsu kroonu muusika minno vastu võtma. Ka bengali tulõ panõ palama, et rohkõmb uhkõ olõssi..."

Jah, näeru oli kirja lugemisel laialt. Veel rohkem näeru oli siis, kui mehed andsid Purrõtile edasi „kindrali poolt saadetud“ auraha. Seda pronksplekist meisterdatud tilgutit kandis Purröt auväärse tõsidusega oma rinnasisel, hoolimata meeste näerulõkerdustest.

Nagu tähendatud, oli Purröt pööraselt arg. Laskeahelikus, valvepostil ja Jumal hoidku, luurekäigul, — kõikjal oli halevalus näha ta vägevast kaju lõmitamas kraaviperivel, kivi või pöõsa taga. Näemapanevalt veider oli ta oma abitus suuruses. Peas kandis ta torukujulist vene papahhat, millele ta oli julgeoleku mõttes asetanud laperguse inglise kiivri. See mütside „torn“ pikendas tema niikuinii kõrget kasvu veel jala võrra pikemaks.

Kaht asja kartis Purröt meeletult: luurekäike ja enamlaste kahurituld. Kui määrati

ta luusesse või piilkonda, siis oli ta otsekohe „otsas“. Kaebleva häälega palus ta rühmaülemat: määraku see kedagi teist, tal valutavat kõht ja silmadki polevat sugugi korras. Palve kandis ta ette säärase halina ja siirusega, et julmemgi inimene pidi muutama halelikuks. Kuid — rühmaülema süda oli nähtavasti kivist. Purrõti nutt ja halin ei avaldanud tema peale mingit mõju. Härdamadki palved jäid tagajärjeta. Purrõt, nähes, et palveid ei võeta kuulda, jooksis siis ruttu, veel enne piilkonna teeleminekut teistest eemale, majaotsa taha, pigistas seal silmad kinni ja ennustas näpuotstega endale õnne või õnnetust.

Nõidumissõnu ja -viise oli tal tohutu tagavara. Sõrmeotstega, neid kinnisilmi üks-teisele vastu toksides, nõõpidega, vitsakes-

Suure palve peale, enamasti pihutäie tubaka eest, kandis mõni „sõber“ mürsu blindaažist jälle välja. Aga kauaks?

Kuid, möllaku kadedad, purustagu, tallaku, põrutagu õhku, — Purrõt algas mesilase usinusega uue varjendi ehitamist. Sellela oli Purrõtil võimatu elada. Just kui saatuse kiuste oli punastel ses rindelõigus suur kahurite ülekaal. Iga päev kobasid nad granaadi-šrapnelli tuleloogaga külalaseid kaitsepositsioone.

Ühel varahommikul pommitasid punased jälle küla. Harjumuse kohaselt ei pööranud meeskond erilist tähelepanu sellele pommitamisele. Seda kibedamad olid päevad Purrõtil. Kiverdi-kõverdi lidus kroonumees läbi kõik oma vanemad ja uuemad varjendid, kuid, oh häda, minna polnud mitte ku-

Väljapatari Nr. 14 (Kuperjanovi partisanide patarei) edasiliikumisel märtsi kuul 1919. a. N.-Venelähe vägede poolt põlemasüüdatud Lesgi küla läheduses Petserimaal.

tega, padruni ülesviskamisega, ühesõnaga kõigiti katsus ta ennustada oma eluõnne ja päevakäiku.

Rindeteenistusest vaba olles kaevas ta väsimatult blindaaže, mis pidid kaitsma teda vihatud kahuritule eest. Olgu öeldud, et Purrõti blindaažid ei pidanud aga „ajahambale“ kuigi kaua vastu. Valmissaamise järele, tund teine hiljem, siis kui Purrõt algas kaitseruumi vooderdamist külalt toodud katuseaastudega, kogus blindaaži ümber jõuk „soolaleivatoojaid“. Pudelite ja katlakeste põriseses tallasid need õnnesoovijad sisse Purrõti paaripäevase vaeva meisterteose.

Juhtus aga, et rindeteenistus ei lubanud alati sellaseid pidulikke kogumisi ja rõõmuavaldusi. Siis, omaniku eemal viibides, mõni kade kaaslane tassis higi tilkudes Purrõti blindaaži lõhkemata kahurimürsu. Sellaseid mürske kartis Purrõt rohkem kui vanapagan risti. Mürsu blindaažis olles ei julgenud Purrõt sinna lähedalegi minna.

hugile. Kõikjal haigutasid ees varemed. Ainult üks blindaaž oli kõlbulik ja terve, kuid selles hirmutasid ähvardavalt mitmed lõhkemata mürsu-koletised.

Müüri varjus istuvate sõdurite näerukihina saatel puges Purrõt omas hädas rehe kõrvale asetsevasse põhuhunnikusse. Ainult kaks saapakontsa jäid virilalt vahtima vastu hommikutaevast, kus hõljusid šrapnellide hallikas-valkjad suitsusagarikud.

Äkki kõlas valju raksatus rehe kohal. Granaat tungis müürisse, kusjuures paiskas rabinal kilde ja kiviprügi Purrõtit varjavale põhuhunnikule. Viiksti oli Purrõt põhuhunnikust väljas ja tolmu keereldes väikusid ta jalad eemale rehevaremeist. Varsti oli ta meeste silmist kadunud.

Punased pommitasid seekord põhjaliku järjekindlusega. Selle peale vaatamata polnud meie kahjud-kaotused kuigi suured, ainult väeliini parandav vaatepunkti telefonist sai mürsukillu läbi kerge haava jalaäärde.

Õppur-kuulipildurid, ol-
 nud pommitamise ajal omal
 positsioonil vareme müüri-
 de taga, läksid mürsusaju
 lõppedes eemalasuvasse
 koolimajja. Sealises väike-
 ses õppeabinõude toas oli
 nende „rahuaegne“ elupaik.
 Astudes koridori nad nägid,
 et nende toa uks oli piita-
 delt maas. Toa sisimus aga
 oli pilladi-palladi segi löö-
 dud.

Varsti selgus põhjuski.
 Vaenlase granaat oli taba-
 nud maja alusmüüri just
 nende toa akna all. Mürs-
 sust tekkinud lõhkeaugust
 viis väike kämblalaiune
 auk keldrisse, samasse

keldrisse, kust nädala paari eest meeskond
 leidis kotitäie maitsvaid kartuleid.

Alusmüüri tekkinud augu kuju ja suurust
 uurides kuulsid õppurid keldrist vaevukuul-
 davat oigamist. Kes võis see olla? Kiiresti
 jooksid poisid ümber maja õuele, sealt trep-
 pist alla keldrisse.

— „Hei, kes seal on?“

Keegi ei vastanud. Keldris valitses haa-
 vaikus. Miski ei reetnud seal elusolevuse
 olemasolu. Poisid vaatasid läbi salved ja
 reas seisvad tühjad kapsatünnid — ei ke-
 dagi. Juba tahtsid nad pöörduda tagasi
 õuele, kui jällegi kuuldus oie, sedapuhku
 juba valjum. Liiva krigisedes liigutas end
 samal ajal ka tagumine kapsatünn.

— „Hei, kes seal on?“

Vastust ootamata lükati nüüd tünnid kõr-
 vate ja ennae: tagumise tünni eemale vee-
 redes silmasid poisid seinalohus kükitavat
 kroonumeest.

— „Purröt, Issand halasta, mis on sul
 viga?“

— „Haavatud ... haavatud olen, sõbra-
 kesed ...“

— „Kust kohast?“

— „Ei tea sõbrakesed ... kõik, kogu
 keha on haavatud ... Viige mind hospi-
 dali ...“

Osavõttlikult tirisid poisid raske mehe-
 müraka välja avausest ja tassisid õuele.
 Seal asusid siis kindlaks tegema haavu.
 Kuid, tõesti, kõik kondid, isegi nahk oli ter-
 ve ja puutumata. Ainult ... nojah ... kroo-
 numehel juhtus väike õnnetus, just säärane
 õnnetus, millest ialgi ei räägita ja millest
 polegi vaja rääkida ...

Õppurid ei näenud suure mehe väikese
 õnnetuse üle. Milleks näer? Küll aga hä-

6. Jal-polgu 1. rood ja ratsaluurajad Lätimaal Nauksi mõisas, jaanuaris 1919. a.

bistasid nad Purrõtit, seletades, et argus ja
 liigne kartlikkus on justkui magneet, mis
 kisub ligi mürske ja kuule. Julget Jumal
 armastab, arga aga karistab.

Langetatud silmi kuulas Purröt kooli-
 poiste manitsussõnu. Kas tundis ta lõpuks
 oma arguse üle häbi või läks ta härdaks
 Jumala nimetamisel — igatahes manitsuse
 lõpul särasid ta silmis suured pisarad.
 Suur mees nuttis nagu väike laps.

Varsti olid kohal ka uudishimulised roo-
 dumehed. „Kes? Mis? Mis on juhtunud?“
 kuuldusid nende nuuskivad küsimused.
 Õppurid ei rääkinud neile midagi. Nina-
 kamaile küsijaile seletati küll, et argus on
 teatavas seoses vanusega ja nimelt — pä-
 riproportsionaalne vanusele. Elava näite-
 na viibati Purrõttele: vaat: seal seisab las-
 kurmeeskonna kuulsaim mees. Küllap ta
 on ka teie vapraim ja julgeim. Laskurid
 olgu uhked, et nende ridades on säärane
 kangelane ...

Vaikselt neelasid rühmamehed alla selle
 mõruda pilli. Nad taipasid nüüd oma eksit-
 tust. Sellest ajast peale nad hakkasid hoo-
 litsema Purrõti eest. Nägid, et Purröt on
 kui baromeeter: mida enam allpool nulli
 Purröt, seda enam allpool nulli kogu las-
 kurmeeskonna prestiiž.

Purrõtit ei saadetud enam luurele ega
 piilkonda. Üksteise võidu asendasid mehed
 teda rindeteenistuses. Koguni viimati kae-
 vetud blindääzgi puhastati mürsumürakaist,
 rämpsust ja muust mustusest. Purröt asus
 nüüd vaevade ja piinadega saavutatud
 kaitsevarjendisse, kust vahtis auguavausest
 välja, liigutas vurre, muheles heameeles ja
 näeris kaasa kevadise loodusega elu õil-
 suse üle. Purrõtil algas kuldne põli.

Tihti külastas ta nüüd õppur-kuulipildureid. Keldriloost saati usaldas ta noori. Üllalhke näoga esitas ta poistele omad, alati ühed ja samad küsimused: Tea'ks sõda varsti lõpeb ka: Tea'ks neil punastel palju suurtüki kuule on? Tea'nd millal meie ka puhkust saame?" Muidugi olid vastusedki vähestes variatsioonides ühed ja samad: sõda lõpeb kohe, kui ehk juba polegi rahu tehtud. Kuulid on punastel täiesti otsas, käisid teised eile meie soomusrongil laenamas. Puhkuse käsk on juba roodukantseleis.

Ja õnneliku ning äraseltatud näoga lahkus Purrõt koolipoiste juurest. Rühmameestele kinnitas ta nüüd, et „ommava üks targa mehe, nee koolimehe“. Rühmamehed, sellast otsust kuuldes paiskasid sülitades: „Näe, suur ja loll, hoiatada kui pilpal, ja tema, ei maast ega merest, leidis asja kiita koolijutse.“

Varsti algasid jälle lahingud. Punased olid saanud abivägesid ja surusid tugevasti peale. Lainetena liikusid üksteise järele nende ahelikud küla peale. Kuid asjatult. Meie kaitsevall oli kindel ja läbimatu.

Siiski, ühel õhtupoolikul olid punased paremal tiival murdnud läbi küladevahelise valvetõkke joone, kusjuures ähvardava kiirusega süvendasid haaret. Seisukord muutus tõsiseks.

Aga siingi ei kaotatud pead. Rooduülem saatis ühe laskurrühma ja kergekuulipilduja meeskonna likvideerima haaret, kuna ülejäänule andis käsu: igal juhul pidada vastu positsioonidel. Üks kergekuulipilduja meeskond saadeti vasturünnakule. Edelasse suunduv metsaga kaetud sälkorg soodustas hiilgavalt kiilu tagumist vaenlase ründavate jõudude vahele. Kõvendatud külgakaitse ja vasturünnakut teostav löögi-

salk tormasid julgelt ülekaaluka vaenlase kallale.

Purrõtki ületas vahvuses iseenda. Kärgardunud kraavipõhja plõksutas temagi püssi vastu hämarduvat õhtutaevast.

Vasakul tiival, metsa varjus suutsid punased tema lähedale asetada oma raskekuulipilduja, mis vihaselt hakkas haukuma positsioonide ees. Piitsalöökidena vihisesid valangud üle laskurite peade. Asi muutus üha kibedamaks. Juba nähti siin-seal haavatuid. Need, kes omal jalul, kes teiste abil, liikusid tahapoole.

Purrõtki arvas nüüd õige aja olevat haavatu mängimiseks. Kibadi-kobadi algas temagi kápulijooksu tahapoole.

— „Purrõt, ära mine lagedale! Püsi paigal!“ hõikas lähim laskur.

Purrõt aga ei kuulnud nõuannet. Kiiver näole kukkunud, nii jooksis ta pimesi vastu teeäärset puud. Toibudes löögist jätkas jooksu edasi. Siis... parajasti üle tee joostes tabas teda kuul. Südantlõhestava karjatusega veeres kroonumees teekraavi.

Lahing kees edasi. Olukord aga paranes kiiresti meie kasuks. Haare likvideeriti, tänu rünnaksalga külgtulele. Külgakaitse, jõudnud positsioonijoonel, läks samuti üle vasturünnakule. Vahvalt võitlesid mehed. Punased suruti tagasi lähtealusele. Võidusaagiks saadi täiesti korras olev maksim ja 16 vang. Pimeduse laskudes valitses rindel uuesti vaikus. Ainult raudteel mürtsusid soomusrongide kahurid.

Kaotasime seekord ühe mehe surnuna, kuna kolm meest sai kergelt haavata.

Aga Purrõt?

Purrõt leiti hommikul kraavist. Läbimärg, külmast lõdisev, näost tuhkjashall, vurrud sorakile — kurb ja hale oli näha teda.

Haav oli tal õnneks siiski tühine.

„Rootsi tundmatu sõdur.“

(Järg. Vaata „Vab. Täh.“ nr. 5 ja nr. 6 s. a.)

Rootsi vabatahtlik Conrad Carlsson oma mälestustes pühendab eripeatükki Narva kaitsmisele pärast linna vabastamist enamlastest ning ühtlasi kirjeldab samas ka Rootsi korpuse „häbitegu“ — Franchi mahalaskmist omavolilise väljakohtu poolt. Franchi mahalaskmine äratas omalajal suurt tähelepanu Rootsis ning selle vahejuhtumi järele kerkis päevakorda nii Eesti ülemjuhataja staabis kui ka Rootsis vabatahtlikkude salga likvideerimise küsimus.

Narva pommitamine.

Conrad Carlsson jutustab: enamlasted on pikkamööda toibunud kabuhirmust ja lähenevad uuesti Narvale. Ühel ööl hakkas sadama kesklinna vene rasket patareist granaate. Kohati on pommitamine metsik. Näib nagu on tegevuses kümnekond suurtükki. Granaadid purustavad või süütavad mõned talud ja mõned eraisikud saavad surma. Tuli oli suunatud peami-

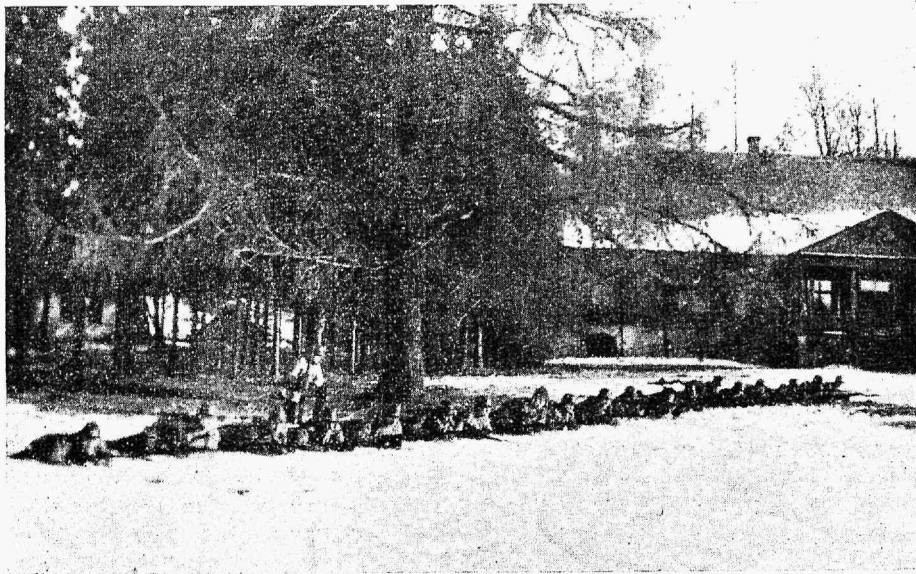

selt vanalinna ossa. Sarnane öösine pommitamine kastis järjest mitu ööd. Eesti ohvitserid on ööd läbi „Pikas Hermanis”, kuid ka sealt on raske kindlaks teha kus asub vaenlase patareid. Hakkas liikuma kuuludus, et mõni enamlaste soomusrong sõidab öösel rinde lähedusse ja pommitab sealt Narvat. Endine rootsi lipnik, nüüd soome leitnant Axel Nord, et kindlaks teha patareid, tungib rühma rootsi vabatahtlikkudega enamlaste kaitseliini taha ja laseb seal õhku raudtee silla. Kahe päeva pärast jõuab ta ületades suuri raskusi, sealt tagasi, tuues kaasa kolm vangi. Silla õhkulaskmisest hoolimata jätkuvad Narva öised pommitamised. Venelastel on nähtavasti õnnestunud patareid hästi ära

mendi kaaslased Rootsist ja lahutamata sõbrad Soome kodusõja päevilt. Bellander oli jätnud maha Stokholmi kindluse suurtükiväe ja teinud katsed ärialal, kuid eduta. Tal on vanemad toita.

Need olid sõja ajal kalli raha eest ostnud popsi-kohta ja nüüd on see vaja välja osta. Pere on suur. Johnil on kolmeteistkümme öde. Ta on tulnud sõtta selleks, et teenida raha. Läheme hotell „Kommertsi”. Meil õnnestub hankida üks pudel vodkat ja nii pühitseme jälle ängemist. Kolm näljast venelast vahivad vesise suuga pealt. Kutsume nad lõpuks lauda.

Palk ja varustus ei taha Tallinnast kohale saabuda. Vabatahtlikkude hulgas suureneb nu-

1. Tallinna Kaitsepataljoni 3. rood takistamas 30. jaan. 1919. a. Puka mõisataganeval Põhja-Lääne armeel omavolilist hobuste võtmist.

peita. Pommitamise eesmärk on demoraliseerida ja ärritada Narvas asuvaid väeosi. Kreenholm ei asu küll vaenlase patareid laskepiirkonnas, kuid siiski ühel ööl langeb üks granaat rootsi vabatahtlike kasarmusse. Neli meest sai haavata. Kasarmus ei tekita see granaat mingisugust ärevust, küll aga „korpuse” staabis. Malmbergil, Tammelil, Johanssonil ja Lilienskrantzil õnnestub lõpuks rahustada uustulnukaid. Ma magan ja ei lase end häirida, kuna olen kogu eelmise öö olnud „Pikas Hermanis” valvel.

Sõtta — teenima raha!

Ühel hommikul rapuhtub keegi mind ülesse. Avan silmad ja näen mu juures seisva John Bellanderi linalakka. Tema taga seisavad Lander, Bolinder ja uus mees Johansson. Nii siis on saabunud ka vana kaart. Nad on minu rüge-

rin. Ohvitseride ja allohvitseride keskel kõnelatakse päris avalikult vajadusest major Mothanderi tagandada, et asemele nimetada Malmbergi.

Venelased on hakanud uuesti peale tungima. Vaenlane on nihkunud Narvale üsna lähedale. Igal öösel on ka osa meie salgast valvetõkkes. Oleme ehitanud Narva jõe kaldale kuulipilduja pesi. Mitmel korral sattub meie salk vaenlase tule alla ja meie kaotame mõne mehe surnuna ja kümnekond on haavatud. Kõige raskem on olukord Kreašis. Sealt on pidanud taganema isegi eesti väeosad. Venelased on saatnud tulle suured jõud ja tahavad katkestada raudteeühendust Narva ja Rakvere vahel.

Eesti vägede staap on meid hoiatanud säärase hädaohu eest ja meie oleme kogu aeg valvel. Sel kriitilisel silmapilgul leidiski aset see rumal Franchi lugu.

Franch saabub.

Franch oli rootslane, kuigi ta vanemad olid sünnipoolest itaallased. Ta võitles kangelaslikult Soome vabadussõjas ja ülendati leitnandiks. Sõja lõppedes astus ta Soome armee teenistusse. Kuid ta oli rahutu tuulepea ja armastas alkoholi. Soome armees ei saanud ta kaua teeneda, sest ta kohtles mõnd soome ohvitseri haavavalt ja põgenes Eestisse. Selle asemel, et Eestis liituda Rootsi vabatahtlikkudega, hakkas ta ilmudes ühe oma sõbraga Narva, lõhkuma Rootsi vabatahtlikkude salka, meelitades mehi tema poolt asutavasse väeossa. Ta andis neile nõu võtta kaasa sõjariistad ja varustus ning tulla tema poole üle. Kui Rootsi vabatahtlikkude jõugu ohvitserid püüdsid teda takistada, tahtis ta vägivaldselt mehi ära viia. Seisukord oli siis Narvas väga tõsine. Vaenlane surus peale kolmest küljest. Nüüd sai ka Malmberg kuulda Franchi kavatsusest. Ta andis käsu tuua Franchi võõrastemajast, kus ta asus, Rootsi vabatahtlikkude staapi. Franch tunnistas seal enast süüdi kihutustöö tegemises ja andis Malmbergile ausõna, et lahkub linnast veel samal õhtul.

Omakohus ja Franchi hukkamine.

Franch murdis aga oma sõna. Lahkudes läks tema meeskonna ruumidesse ja algas uuesti ässitustööd. Ta toodi nüüd uuesti staapi, kus kohe moodustati väljakohus. Väljakohtu liikmeiks olid keegi endine soome kohtunik, kapten Malmberg, kapten Lilienkrantz, leitnant Lundborg, leitnant Tammelin, kapten Leander ja kapral Olsson, seega seitse meest. Seisukord oli sarnane, kui mind, Bellanderi ja veel kahte meest kutsuti staapi ning komandeeriti Rakveresse tooma kuulipildujaid ja sidetarbeid. Malmberg avaldas ühtlasi arvamist, et meil tuleks ühtlasi kaasa võtta Franch ja üle anda Eesti staabi korraldusse. Väljakohtu teised liikmed, väljaarvatud Tammelin, olid selle vastu. Lundborg ja Lilienkrantz, kellel olid Rootsi ohvitseri volikirjad, ähvardasid tagandada Malmbergi väeosa ülema kohalt, kui see Franchi Eesti võimudele üle annab. Malmbergil tuli paenduda enamuse tahte alla. Mis väljakohtus edasi juhtus, sellest kuulsin hiljem teiste jutustuse järele. Kell 1 öösel oli väljakohus mõistnud Franchi surma. Malmberg ja Tammelin olid aga pooldanud Franchi astumist reamehena vabatahtlikkude hulka. Keegi saladuslik sõjaväeõpetaja Lord oli võtnud Franchilt ta viimase kirja ja ka muu vara. Franch hukati kell 6 hommikul. Täidesaatjaiks olid kolm rootslast, kes seni teadmata põhjustel olid asunud kogu aja ohvitseride ruumes. Need olid: Lindgren, Ekblom ja Svens-

son. Kaks neist on surnud ja kolmas langes enamlaste kätte vangi Pihkva all.

Sõda rootslaste kasarmus.

Leitnant Franchi üle kohtumõistmine ja sellele järgnenud elajalik hukkamine on ajanud meeled ärevile. Igal juhtumil oli ta üks meist. Ta oli küll süüdi selles, et ta üldises raskes seisukorras oli seganud väeosa rahu, kuid ta oli suutnud vähe teha kahju ning karistus oleks võinud olla kergem. Õigem oleks muidugi olnud anda teda Eesti võimude kätte. Malmberg on asja pärast üsna mures. Lilienkrantz ja Lundborg, selle kurbumängu algatajad, suhtuvad juhtunusse aga üleolevalt. Kui Franchi kohtlemist hukka mõistan, sattun nende viha alla. Vahekord halveneb sedavõrd, et tungitakse ruumi, kus ma asun Bellanderi ja Johanssoniga. Sissetungijad on enam või vähem purjus. Malmberg ja Tammelin on Tallinnas, ning Bellander ja Johansson jälle valveteenistuses. Minu toas on keegi vene neiu, kes annab mulle vene- ja saksakeele tunde. Ma keeldun ust avamast. Nad ähvardavad seda purustada. Lõpuks avan ukse, kuid ei lase neid sisse. Purjus meeste jutust saan nii palju aru, et meid tahetakse vangistada, kuna minu juures asuv neiu olevat vene salakuulaja. Keegi pistab mulle pihku mingisuguse külma eseme. Venelanna oli leidnud minu parabellumi ja ulatas selle nüüd mulle. Sõjariist käes taganen mõned sammud ja ähvardan maha lasta igauhte, kes tuppa tungib. Sissetungijad seisatavad ja hakkavad söimama. Keegi on viinud sõna meeskonna ruumidesse, sest kohale ilmuvad jookstes Lander, Aman, Nord ja Bolinder. Ohvitserid asetatakse ööseks „koduaresti“.

Franchi loost kujunes diplomaatiline sekeldus. Rootsi lehed kirjutavad sellest kui üleannetust tapmisest. Asi paisub suureks. Mothander on kaebuse esitanud ka Eesti valitsusele. Temal oli varem juba ettepanek tehtud lahkuda Rootsi vabatahtlikkude salga juhi kohalt. Nüüd on ta leidnud hea juhuse oma vastaste mustamiseks. Loosse segab end lõpuks ka Rootsi välisministeerium oma Tallinna konsuli kaudu.

Kui lärm on läinud juba suureks, saab vabatahtlikkude salk käsu lahkuda Narvast. Meie asume pealinna lähedale Paldiskisse. Franchi loosse segatud ohvitserid tagandatakse kohtadelt ja nad viiakse sõjaministeeriumi käsutusse. Ka Malmberg vabastatakse vabatahtlikkude salga ülema kohalt. Tallinna raudteejaamast lahkuvad kõik välikohtust osavõtnud ohvitserid. Salga hakkab juhtima kapten Alyhr. Jätkame teekonda Paldiskisse. Asume ühte koolimajja. Ohvitserid leiavad endale korterid kohalike balti sakslaste juures.

Paldiski puhastustules.

Järgmisel hommikul seatakse kogu salk kooliõuele rivisse. Saabub Mothander koos oma staabiga, kuhu kuulub peale tema enda veel ta adjutant kapten Alyhr, intendand ja paar kirjutajat. Ta loeb ette pika kõne, milles süüdistab mässavaid ohvitseri. Ta nimetab neid kõiki mõrtsukateks ja kelmideks. Edasi kannab ta ette salga ümbermoodustamise kava ja loeb ette isikute nimed, kes peavad kohe salgast lahkuma. Nimekirja on võetud kõik ohvitserid, kes viibisid Narvas, välja arvatud kahtlane pastor Lord ja keegi maskeraadi ohvitser R.. Edasi teatab Mothander, et Rootsi tulevad uued ohvitserid, kes asuvad tagandatud asemele. Oma hüsterialise kõne lõpetab ta küsimusega, et kas on veel teada sõduritel juhte, kellest sooviksid nemad lahti saada. Kogu kõne kutsub esile mõnes pahameelt, mõnes naeru. Ta viimase küsimuse peale teatavad kaks keikari tüüpi, et nemad ei ole rahul Bellanderi ja minuga. Meid kutsutakse rivi ette. Meile pannakse süüks seda, et oleme pealekaebajaid maakuulamisel asetanud ilmselt elukardetavasse kohtadesse ja oleme harjutustel olnud liiga nõudlikud.

Mothander nõuab, et meie paluksime andeks ja parandaksime oma meelt. Salgas algab liikumine ja kõlab üldine hüüe:

„Kui lähavad nemad, siis läheme ka kõik meie.“

Vana kaart, kes tuli Soomest, ei valmistanud pettumust. Lander, Johansson, Bolinder, Aman ja teised, kokku viiskümmend meest, astusid rivist välja. Mothander muutus näost valgeks. Seda ei olnud ta oodanud. Ta ei saa sõna suust ega tea mis teha. Need kaks pealekaebajat kehkenpüksi olid tema tuttavate pojad Stokholmist. Lõpuks leiab ta siiski lahenduse ja see on ka ainus selles olukorras — kaebajad peavad meilt andeks paluma. Hiljem lahkusid nad salgast ja sõitsid tagasi Stokholmi.

Nüüd kutsutakse meid rühmade kaupa Tallinna jutustama, mida teame Franchi loost. Eesti valitsus on määranud komisjoni kes asja uurib. Sinna kuulub kolm meest: üks ohvitser, advokaat ja tõlk. Teatame mis teame. Nende viimane küsimus on, et keda soovime omale komandriks. On olemas kolm kandidaati:

Malmberg, Mothander ja keegi uus mees, major Hällen.

Hällenist ongi saanud meie uus komander. Malmberg on nimetatud soomusrongi ülemaks Valga rindele ja sinna siirduvad ka teised ohvitserid, kes Franchi hukkamise pärast on tagandatud kohtadelt.

Paldiskis mööduvad päevad kiiresti. Salk on kasvanud juba üle kolmesaja mehe suuruseks. Rootsi on saabunud viis uut ohvitseri. Need on tõelised ohvitserid, kellel kuninga ohvitseriks ülendamine kiri taskus. Üks neist on kapten, teised leitnandid. Laiali läinud Ekströmi väeosast, saabub salka üle saja mehe rootslasi ja rootsi keelt kõnelejaid soomlasi. Peame püssi ja kuulipilduja harjutusi ja harjutame ka paraadimarssi. Ühel päeval lähen ma Bellanderiga komandri jutule ja teen ettepaneku, arvestades Rootsi brigaadi kurbi kogemusi Soome vabadesõjas, võtta harjutuste kavva ka hajuva rivi ja maastiku liikumise harjutusi. Meid aetakse aga välja sõimu ja pilkega. Jõudes uuesti rindele, määratakse mind sisse ja seega pääsen ka paraadimarsi harjutustest.

Teel lõunarindele.

Ühel päeval tuleb käsk asuda teele Eesti lõunarindele. Rootsi vabatahtlikkude salk täidab terve rongi. Meiega on liitunud ka taanlaste salk. Neid on kolm ohvitseri ja seitseteist sõdurit, kuid neil on aga tervenisti kuus taani madseni kaasas.

Vagunis mängitakse kaarte, juuakse, suitsetatakse, vesteldakse, karjutakse ja lauldakse. Kaksikümmend vagunit on täis „segakaupa“. On soomlasi, rootslasi, taanlasi, kuulipildujaid, püsse, väljakööke, elutarbeaineid, arstirohte jne.

2. Jal-polgu sõdureid Lätimaal, Marienhauseni piirkonnas, 12. aug. 1919. a.

Tartus oli viietunniline peatus. Palga sai me kätte juba rongis. Paljud on oma raha juba kaartidega maha mänginud ja laenavad seda nüüd sõpradelt. Nii mõnigi ohvitser on kaardimängus rahast saanud lagedaks. Jaamas ootavad sajad voorimehed valmis meid küüditama lõbustuskohtadesse. Sattun Bolinderi, Bellanderi ja teistega ühte „teehaussi”. Vaevalt oleme saanud istet võtta, kui meile läheneb umbes seitsmekümne aastane noore elevandi jämedune vanaeit ja küsib midagi. Sõda ja revolutsioon on jätnud ka Tartus sügavaid jälgi. Kui rong jällegi Tartus liikuma hakkab, ei leidu seal ühtegi kainet meest.

Lebades pingil, hobuste vagunis, meie kõrval norskab kolm hobust, ütleb Belander:

„Mäletan kui esimest korda käisime Strömsholmis remonthobuseid võtmas? Olime siis noored ja kogemusteta algajad. Mõtted lähevad tagasi Rootsimaale. Ohkame tasa oma ette. Igal juhul oleme nüüd siin ja homme juba rindel.

Petseri jaam. Kell on kuus hommikul. Siin peaksime lahkuma rongist, kuna rinne ei ole enam kaugel. Meie jääme siiski vagunisse kuni tuleb käsk. Major Hällen on läinud rindeülesma juurde staapi, mis asub siinsamas läheduses. Mõned granaadid kukuvad üsna jaama lähedale. Taeva poole paiskuvad savi püramiidid. Vaenlane püüab purustada raudteed, kuid halva tulejuhtimise tõttu mürsud ei taba märki.

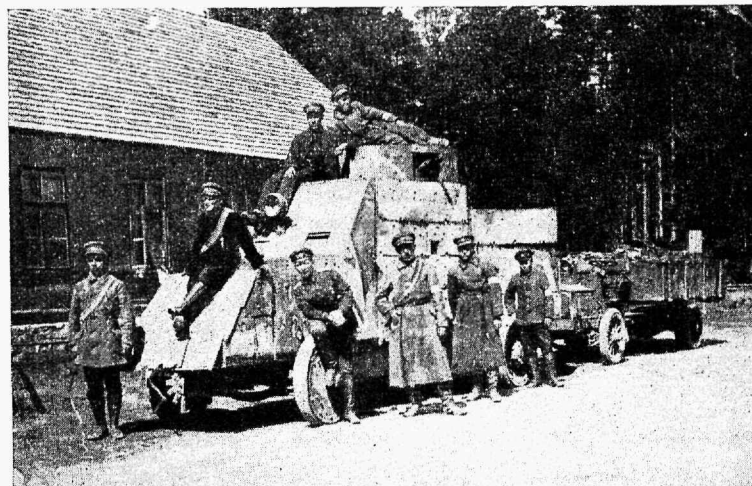
Pihkvat pommitamas.

Major Hällen tuleb staabist tagasi ja mehed käsutatakse vagunist välja. Rivi ees küsib major Hällen, et kas leidub kedagi, kes tunneb geodeetilisi koordinaate ning kes oskab tulejuhtimiseks kasutada ka nurgamõõtjat. Selgub, et olen ainuke, kes tuleb sellega toime. Saan käsu

minna Eesti staapi. Seal võtab mind vastu hallipäine kolonel. Selgub, et küsimuses on kaudses suunas tulejuhtimine Pihkva linna. Tarvitada on 16-sentimeetriline platvormidele asetatud mereväe suurtükk. Selles rinde osas kus staap asub ei ole ühtegi kes oskaks tuld juhtida, sest kõik Eesti suurtükiväe ohvitserid on tegevuses oma patareides. Vagun, millele suurtükk asetatud, kuulub Malmbergi soomusrongi. Olen rõõmus, et olen jälle oma inimeste keskel. Vabatahtlikkude salk sammub rindel tulelinile. Ütlen hüvasti oma endistele seltsilistele. Lähene ning otsin ülesse Malmbergi. Malmberg on rõõmus kohtamisest. Tulejuhtimisel vajaliste arvestuste tegemiseks puuduvad aga abinõud. Kogu päev kulub nende valmistamiseks. Venelane jätkab aga meie pommitamist. Leitnant Dane ja Tammelin on käinud vaheajal eestlastega koos luureretkel. Dane on saanud haavata, kuul on temal tunginud ninast läbi. Järgmisel hommikul asub töösse ka meie 16-sentimeetriline. Umbkaudu määran suuna ja annan andmed, kuid kas ka mürsud on tabanud märki, selle kohta puuduvad meil teated. Pealegi iga lasu järele pörkab vagun umbes viiskümmend meetrit oma kohalt tagasi. Öösel teevad venelased katset soomusrongi vallutada, kuid lööme nad aga suurte kaotustega tagasi.

Hommikul kutsutakse mind Eesti staapi, Vana kolonel on heas tujus. Üks agentidest on tulnud öösel läbi rinde ja jutustanud, et kõik mürsud on kukkunud keset Pihkvat. Olen ka ise rõõmus, et minu arvestused osutusid õigeteks. Kuid peagi peame lõpetama Pihkva pommitamise, sest laskemoon on otsas. Mind komandeeritakse Valka hankima uut. Käisin läbi kõik laod, kuid kusagilt pole sobivaid mürske leida.

Valgas on moodustatud soomlastest, rootslastest ja sakslastest lööksalk. Sellesse kuuluvad

Soomusauto „Vahur'a” meeskond mai algul 1919. a.

riismed Kalmi ja Ekströmi vabatahtlikkude salkadest, kes on laiali saadetud ning kohalikkudest sakslastest. Külastan seda lööksalka ja kohtan mitmegei rootslasega, kes varemalt sõdisid Soomes ja Ekströmi salgas. Nende ülemaks on soomlane jääger-kapten Schauman, kellega olime Rakveres ühes korteris. Kahetsen, et kaasas ei ole Belander, sest oleks meeeldi liitunud selle salgaga, kuna kõik mehed väärised siin sõjamehe nime.

Valgast oma „Paksule Bertale” mürske mitte leides, algasin teekonda tagasi Petseri.

Olin tõsiselt hämmastanud, kui leidsin rongilt eest rootsi vabatahtlikke, kes tulid põhja poolt, kuna olin nad alles mõne päeva eest maha jätanud Petserisse. Mida võiks see tähendada? Ühes vagunis kohtan Nordi. Küsin temalt seletust.

Rootslaste tulistamine ja põgenemine kabuhirmus.

„Väejooksikud“, vastab ta muiates. Nüüd kuulen ka üksikasjaliselt Rootsi vabatahtlikke tabanud traagikomöödiast Petseris. Rootslased olid asetatud Petseri kloostri. Vaenlane oli peaaegu samal ajal tunginud kiiluna eesti rindesse. Rootslased said käsu alustada pealetungi ja tagasi võtta neli küla, nimelt Paljesne, Berisnok, Barkanova ja Madgrovnetz, mis asuvad samal joonel. Rootslased olid marssinud kolmes kompaniis. Rünnaku juhiks oli leitnant B. Salga juht major Hällen oli jäänud oma staabiga Petseri kloostri. Pealetungival marsikorras sammuval rootsi salgale polnud ees ei piilureid ega tiibadel katet. Vaenlane, kes nähtavasti kogu aeg oli jälginud rootslaste marssi üle lahtise välja, ootas kannatlikult kuni salk oli saabunud laskekaugusele ja siis avati kiirtuli kuulipildujatest ja püssidest. Tule mõju oli otse kohutav. Neid, kes polnud millalgi varem lahingus, haaras kabuhirm ja nad põgenesid laiali iga maailmakaare poole. Mõned ei peatunud enne kui Tartus. Nord oli käinud neid kokku korjamas mööda Tartu kõrtse ning viis neid — kokku umbes viiskümmend meest — tagasi Petseri. Nagu ime tõttu polnud keegi neist surma saanud, küll aga umbes kümmekond meest haavata. Rindelt põgenes ka taanlaste salk. Neid tabas pealegi veel õnnetus jõe ületamisel, kuna jää purunes nende all. Mehed pääsesid ise eluga, kuid nende tuliued madsenid uppusid. Üks taanlastest sai siiski surma. Rootsi vabatahtlike esimene tuleristimine Petseri rindel oleks võinud lõppeda veel suurema katastroofiga, kuid tänu vanadele Soome vabadussõja ja

Ekströmi salga veteraanidele jäi osa mehi siiski püsima paigale ning jätkates pealetungi juba lahingravis vallutasid Paljesne küla. Ka purustas leitnant Eklund lahingus vallutatud suurtükiga Madgrovnetzi küla. Järgmisel päeval vallutati eesti skautrühemendi abil ja toetusel ka Berisnoki ja Barkanova külad.

Hinnang rootslasele kui sõdurile.

Rootsi vabatahtlike salga jõud oli kaotuste ja jooksikute tõttu tunduvalt vähenenud. Järele oli jäänud umbes paarsada meest. Juba teist korda oli rootslaste sõjapidamise viis nõudnud asjata ohvreid ja suur jooksikute arv oli häbistanud rootslaste kuulsust. Nüüd alles selgus rootsi sõjaväelise õpetuse ebakohasus sõjaajal. Auandmise harjutused, püssivõtted ei loo veel lahingkölbulisi sõjamehi. Distsipliin ja sõjaline vaim olid pärast seda kabuhirmu rootsi vabatahtlike jöugust välja pühitud. . .

Psühholoogiliselt seisukohalt oli see kurb päev meile tõsiseks õppetunniks. Koolis oli meile sisse tuubitud, et oleme kangelaadsetest kangelaslikest. Olime mõtelnud ainult oma esisade suurtegedele, oma kõrgele kultuurile ja kehalistele saavutustele spordiväljal. Nüüd, kus oli meid asetatud surmaga silma vastu, oli kangelaslikkus kadunud. Ma ei taha kedagi süüdistada, sest minule tundus, et need rootslased olid julgemad, kes olid üles kasvanud kehvaoludes. On vale arvamine, et rootslane on parem sõdur kui mõni muust rahvusest. Meie oleme tugeva kehaehitusega ja võime võidelda, kui oleme selleks sunnitud. Võime saavutada ka suuri tagajärgi spordiväljal ja rahulikkudel tööaladel, kuid rootslane ei ole enam hea eeskujulik sõdur. Seda peetagu siis silmas, kui Rootsi on sattunud sõjakeerisesse. Mugavad elamistingimised ja peene kultuuri mõnud on muutnud ta raugaks.

(Järgneb)

Enamlaste veretöödest Jõhvis ja Rakveres 1918/19. a.

Natalie Kruustammi mälestusi.

Erik Toome.

Sõjapõgenikuna Petrogradist Jõhvi.

„Põgenesime umbes 30—40 inimest 1918. a. veebruaris verisest Petrogradist kodumaale, otsima rahu ja varju enamlaste eest, kuid nagu saatuse tahtel pidin just sattuma hirmsate veretööde tunnistajaks.

Kaks nädalat kulus meil aega rändamisele

Petrogradist Narvani. Tulime jala ja hobustega, nii kuidas olukord võimaldas. Ronge me enam kasutada ei saanud. Olime põgenevad „neetud buržuid“, ja pidime katsuma nii liikuda, kuidas saime. Teadsime, et ka kodumaal valitsevad punased, kuid ei uskunud, et siin lugu nii hirmsaks kujuneb, kui see oli Petrogradis.

Jõudsime Narva, kus kuulsime, et punaväed taganevat, ning meie kodumaa piiridesse olevat tunginud Saksa sõjavägi. 24. veebruari hommikul saime kuulda, et mõnekümne minuti pärast sõidab Narvast välja rong sõjaväega Rakvere suunas. Sõjavägi minevat vastu pealetungivatele sakslastele. Nägime vagunitesse rattavaid venelasi — maaväelasi ja madruseid.

Palusime, et ka meid võetaks kaasa, ning meie imestus polnud väike, kui venelased pikema jututa meid küsisid ronida kaubavagunitesse. Isegi tasu ei küsinud nad veo eest! Mehed olid väga närvilised, ja asusid teekonnale nähtavasti vastumeelselt. Nii saime kaasa sõita Jõhvini.

Jõhvis 24. II 18.

Oli tavaline pealelõuna. Jaam kubises enamlastest. Meeled olid kõigil ürevil. Lootsime, et meie rong kohe jälle jätkab teekonda, kuid peatus venis pikale.

Meie vagun oli jäänud peatama Rakvere poolt jaama sõitnud rongi veduri kohal. Võisime näha, kuidas ka veduril mehed omavahel midagi ärevalt arutasid, samuti valitses ürevus ka teiste jaamas viibivate enamlaste nägudel. Nagu hiljem Jõhvis kuulsin, olid meie rongiga saabunud mdrused ja sõdurid hakanud Jõhvi jaamas vastu endi juhtidele, keeldudes edasi sõitmast Rakvere suunas. Seal saanud nad ka kuulda seda, et Rakverest saabunud rongiga toodud kaasa „valgeid“ ning nõudnud, et vangid viibimatult antaks nende korraldusse.

Esiolgul polevat Rakverest saabunud punased sellega olnud nõus, kuid löönud lõpuks süiski käega ja käskinud Narvast saabunud meestel ise rongis otsida, kus asuvad vangid.

Sellest kõigest kuulsime aga alles õhtul Jõhvi inimestelt. Sündmuskäigu ajal aga viibisime teadmatutes oma vagunis. Kuna peatus venis juba liialt pikale, siis läksime vagunist välja, et küsida mõnelt punaväelaselt, millal ja kas üldse rong sõidab edasi Rakvere suunas.

Hukkamine.

Olin jõudnud just Rakvere poolt saabunud rongi veduri kohale, kui märkasid, et selle rongi vagunite poolt tuli hanereas salkkond erarüdes mehi, vange, keda saatsid relvastatud punased. Samal ajal seisis mõni samm minust eemal teine osa mdruseid ja sõdureid, kes millegi pärast hoidsid püsse laskevalmis.

Vangid sammusid noruspäi, vaikides. Teiste seast paistis silma noormees, suur ja tugeva kehaehitusega, kes nagu kaaslastedki astus vaikides, kuid ta silmis näis olevat pilk, mis võis kõigest muust kõneleda, kuid mitte hirmust ja kartusest. Ainult ta huuled olid otse kramplikult surutud kokku, nagu lumivalge. See pilt on mulle täna-

päevani jäänud kustumatult mällu. Hiljem nägin Jõhvis hukatute pilte ajalehes ja tundsin selles noormehes ära Rakvere kooliõpilase Ferd. Silbersteini.

Hanereas liukuvad vangid olid jõudnud just minu ees seisvate sõdurite kohale, minust umbes kümne sammu kaugusele, kui järsku üks punastest hüüdis mingi käskluse. Olin vangide vaatlemisega niivõrd paelunud, et õieti ei märganudki, mis sündis minu juures seisvate meeste seas, kuni — järsku kuuldu kogupauk.

Vangistatude hulk vajus hääletult lumele. Alles sel silmapilgul taipasin ma ühtasi, et minu juures seisvad mehed olid neid tulistanud!

Minu vangunikaaslased, ma ise, ning teised juures seisvad eraisikud hakkasid karjuma. Osa inimesi viskus pikali, arvates, et ka nende peale hakatakse laskma. Jooksin poolhulluna vagunisse, kuhu jäin poolsegasena konutama pea käte vahel. Silmi ees seisis kogu aeg äsjanähtud hukkamispilt... Kõrvus kostis lakkamatult kogupaugu ragin...

Järsku astus vagunisse üks punajuhte, kes küsutas:

„Pakid kaasa, ja kasige vagunist välja! Kiiresti!“

Arvasime, et meidki viiakse mahalaskmisele. Üks naistest lasi põlvili enamlaste ette ja palus:

„Armud! Ärge tapke meid! Meie pole kellelegi teinud halba! Armud!“

Punane lükkas naise endast eemale ja käratas uuesti:

„Ütlesin juba, et tehke kiiresti! Olete küll neetud buržuud, kuid jätame teile veel elu, aga kaduge jaamast! Jalamaid!“

Ronisime paksidega vagunist välja ning liikusime Jõhvi alevi poole. Samal ajal tühjendati jaam ka teistest juhuslikult sealviibivatest eraisikutest. Kuulsime, et punased kartvat sakslaste ja valgete ühist rünnakut, ning tegevat ettevalmistusi lahinguks.

Käisin samal päeval vaatamas mahalastute laipasid. Need olid jäetud samasse, kus nad langesid. Olin vist nii ehmunud, et ma nende juures midagi erakorralist ei märganud. Hiljem aga kuulsin teistelt oma kaaslastelt, kes laipasid olid tähelepanelikumalt vaadelnud, et mitmel neist olevat sõrmed ära lõigatud. Punased rõvinud sõrmuseid, ning polevat neid teisiti külmast kangestunud sõrmedest kätte saanud, kui löönud täägiga sõrme kogu sõrmusega käe küljest ära.

*

Punaste rõövkallaletung.

Pidasime koos mehega Rakveres Pikal tänaval kiriku vastas asuvat kauplust. Kuna 1918. a. detsembris oli oodata punaväe sissetungi Rak-

verre, siis läks mees minu vanemate koju, Viru-Roela lähikonda, võttes kaasa ka meie väikese lapse. Mina jäin linna kauplust pidama, sest keegi ei uskunud, et enamlased puuduvad ka naisi.

16. detsembril, pärast Rägavere lahingut, mis eelmisel päeval oli otsustanud Rakvere linna saatuse, asusin varahommikul teele isakodu poole. Tahtsin seal küia enne, kui punavõimud Rakveres täielikult jõuavad hakata valitsema.

Igaks juhuks olin ennast riietanud vana naisena, ning valegi olin valmis mõelnud juhuks, kui keegi mind teel oleks hakanud kimbutama. Tahtsin seletada, et käisin linnas villu vabrikusse viimas. Rakverest viisin kaasa 20.000 rubla oma raha ja 3000 rubla meile hoiule antud võõrast raha. Linna seda ei usaldanud jätta. Raha olin peitnud enda riiete vahele, peale 3000 rubla, mille

mine pilt: teine meestest võttis säärikust välja pika noa ja pani selle mu kõri vastu, öeldes oma kaaslasele:

„Teeme ta vagaseks!“

Selle järele röövisid nad minult 3000 rubla.

Kui toibusin, olid mehed kadunud. Ajasin ennast üles ja kõike jõudu kokku võttes jooksin Viru-Roela jaoskonnaarsti maja juurde. Meeleheitlikult tagusin seal uksele, kuid seda ei avatud. Praegugi veel imestan, kuidas suutsin sealt edasi joosta kuni oma vanemate taluni. Seal aga kaotasin jõu ja teadvuse, ning langesin mines-tanult õuele maha. Ema leidis mu, juhulikult majast välja tulles.

Tänapäevani aga pean kannatama selle löögi tagajärjel, sest ilmade muutumisel lööb vana haavu uuesti valutama. Ka juuksed ei kasva enam kühkhaobist purustatud kohale.

Väljapatarei Nr. 14 (Kuperjanovi partisanide patarei) märtsi kuul 1919. a. Košeljahha (Liivamäe) jaamas pärast mahalaadimist rongilt.

Äärmine vasakult patarei ülem al.-leitn. K. Einbund (Eenpalu).

igaks juhuks jätsin kergemalt kättesaadavasse paika. Nagu hiljem selgus, oli mu ettevaatusest kasu.

Jõudsin Kulina mõisani takistamatult. Seal aga tulid mulle teel vastu kaks punast, kellest ühel oli käes jäme kepp. Mehed pidasid mind kinni, ning kepimees käratas pikema jututa:

„Anna raha siia!“

Esimesel silmapilgul vilksatas mõte mu peast läbi, et kuidagi on nad saanud sellest haisu ninna, et mul on suurem summa raha ühes. Siis aga leidsin, et see on võimata. Ütlesin neile, et olen vaene naine, kel pole mingit varandust, rääkimata rahast. Nad aga ei lasknud mind pikemalt seletada, vaid järsku tõstis üks mees kaska ja virutas mulle sellega hoobi pähe. Langesin pooluimasena maha. Peas tuikas pöörane valu, veri nirises üle otsaesise.

Sündis see ilmsi, või oli see mu ettekujutluse vili, kuid veel tänapäevani on mu silmi ees järg-

Siiski, see mäletus pole kaugeltki nii hirmus, kui need, mis on jäänud mällu järgnevatest sündmustest.

Enamlaste röövretk kauplusse.

Nagu juba öeldud, asus meie kauplus Rakveres, Pikal tänaval, Kolmainu kiriku vastas. Ühel ööl, see oli 1919. a. jaanuaris, kuulsin äris kolinat. Kui riietusin ja vaatama läksin, oli äri juba tühi, kuid veel oli seal suitsu, mis oli tekkinud paljude meeste suitsetamisest. Oli selge, et enamlased olid meie ärisse murdnud sisse. Mõne silmapilguga võisin teha kindlaks, et äri oli täielikult viidud tühjaks. Isegi keldrist olid nad viinud ära kõik porgandid, kaalid ja kartulid.

Kust selle julguse võtsin, et järgmisel päeval tribunaalimeestele sellest röövretkest kaebama läksin, seda ei mõista küll tänapäevani. Seal kuulati minu juttu imelikkude nägudega, kuid

nagu ime läbi pääsesin sealt siiski kergesti, kuigi nimetasin neid kõiki kaubakateks ja varusteks jne.

Tribunaalis öeldi, et linnakomandanti polevat kohal ja nad ei saavat ilma temata midagi otsustada. Kästi tulla järgmisel päeval tagasi. Loomulikult ma hiljem sinna oma nägu enam ei näidanud, sest kodus kainenedes ja lähemalt järele kaaludes leidsin, et olin oma ügedusega pannud oma elu hüdaohtu.

Mu mees põgenes kõrvale, sest võis karta, et punaste kätte sattumisel ta vaevalt võib loota head, kuigi ta poliitilisest tegevusest kunagi polnud osa võtnud.

Rakvere veretöö.

1918. a. lõpupäevil levis Rakveres kuuldus, et enamlased olevat Palermos toime pannud veretöö. Olevat hukatud vange, kes viibisid Rakvere vanglas. Mis põhjusel, seda ei teadnud keegi rääkida. Kuna kuuldus oli ebamüürane, siis enamik ei uskunud algul seda.

1919. a. jaanuari esimestel päevadel tuli Paasvere valla Laekvere külast linna üks meie tuttav, kes teatas, et seal olevat olnud hulgalisi vangistamisi, ning vangistatute seas olevat ka minu mehe vend Aleksander Kruustamm. Mooru mõisa juures olnud mahalaskmisi, ning ellujäänud vangid toodud Rakverre. Maal punased võimumedhed rääkinud, et linna toodud vangidelt tahetavat väljapressida ainult suuremat lunastamisraha, kuna kellegi elu ei olevat hüdaohus.

Läksin Rohuaia tänaval asuvasse vanglasse selgitama olukorda. Seal sain kuulda, et minu mehe vend ja palju tuttavaid Laekverest on tõesti toodud linna ning viibivad vanglas. Kokku ma ühegagi nendest ei saanud. Valvurid aga soovitasid oma tuttavate eest hoolitseda toidupoolisega, sest punased olevat vangide toitmiseks määranud nii vähe toiduaineid, et sellega vangid võivad surra nälga.

Hakkasin nüüd iga päev käima vanglas, viies sinna kaasa toidukraami ja ka suitsu. Mu mees tegi kodus suitsupakid valmis, keeras neile paberümbri ja igale pakile kirjutas nime, kellele suitsud määratud. Nii möödus mitu päeva.

10. jaan. 1919. pealelõunal jooksin ootamatult minu juurde mu täditütar Emilie Kullasepp, näost kahvatu ja suutes hirmuga vaevalt veel sõnagi öelda. Ta rääkis, et meie väed tungivad juba päris linna lähedal peale ja enamlased valmistuvad põgenemiseks. Ühtlasi olevat otsustatud hukata kõik vanglas viibivad vangid. Ainukeseks pääseteeks olevat veel see, kui saaks rahaga neid sealt lahti osta.

See teade kohutas mind sedavõrd, et esialgul silmapilguks kaotasin tasakaalu. Siis aga hak-

kasin kodust kokku otsima kõike, mis aga vähegi väärtuslik. Raha oli meil kodus vähe, see oli enamlaste eest viidud maale varjule. Kogusin kiiruga kokku kõik hõbe- ja kuldasjad, lusikad jne. Lootsin, et selle eest vähemalt paargi meest saudan osta vabaks.

Jooksime koos Emilie Kullasepaga vangimaja juurde. Sinna jõudes aga tarretasime ehmunud, sest selgus, et vangla oli vahepeal juba tühjaks viidud. Pöörane hirm ja ahastus haaras meid mõlemaid, sest polnud enam kahtlust, et olime hilinenud sugulaste ja sõprade päästmisega.

Kiiresti läksime mööda Pikka tänavat jälle tagasi Palvemaja tänavale. Tahtsime kaasolevad väärtasjad ära panna ja siis minna Palermo, et teha veel viimast katset omaste päästmiseks. Mõtlesin kodu poole rutates, et ehk saab mu mehe vend mahalaskmisel ainult haavata ja ma võin teda siis abistada.

Oli juba hiline pealelõuna. Oli vaikne. Jõudsimme just Palvemaja tänavaga nurgale, kui järsku hakkas kangusest kostma püssiragin, ja kohutav inimeste hädakisa!

Poolsegasena jooksin koju tuppa ja peitsin peapatjade vahele, kuid ikkagi kostis mu kõrvus see kohutav valuhüüd püinatud inimeste kõrist... Olin kui poolsegane...

Mõelge, milline võis olla see hädakisa, kui Palermost Palvemaja tänavaga nurgani kostis see tüüsti selgelt!

Kodus toibusin aegamööda ning kõike jõudu kokku võttes otsustasin minna hukkamispäigale vaatama, ehk saan seal siiski kasulik olla mõnелеgi inimesele. Panin ennast rüüdesse ja läksin tänavale.

Pikal tänaval tuli Palermo poolt punaseid, kes käisid veretööd korda saatmas. Nagu mäletan, olid need kõik eestlased.

Seisatasin ühe maja seinaga üäres, et endast mööda lasta kahte punast, kes omavahel kõvasti jutlesid. Püüdsin neid kuulatada, et ehk kuulen midagi oma tuttavate kohta.

Üks meestest ütles teisele:

„Kuradi kahju oli Peetsist! Ta oli mu koolivend ja palus nii härdalt, kuid nügid isegi, mida sain mina seal parata!“

Peets! See nimi oli mulle vägagi tuttav. Vanglas oli ju viibinud Laekverest Rudolf Peets, kes oli meile hea perekonna tuttav. Tähen-dab, ka Paasvere mehi oli viidud hukkamisele.

Veel oli mul olnud mingi salalootus südames, et meie inimesed ehk sellest veresaunast kuidagi pääsesid, kuid mahalaskjate omavaheline jutuajamine viis nüüd viimasegi kahtluse.

Tuikusin uuesti koju. Hiljaks, hiljaks olin jäänud...

Järgmisel päeval.

Järgmisel varahommikul läksime koos Emilie Kullasepaga Palermo hukkamispaigale. Südames oli ka nüüd veel lootus, et meie sugulased on pääsenud eluga.

Kohutav oli hukkamispaik! Kohutavam, kui ma seda kunagi oleksin julenud ettekujutada. Kõikjal oli verd, ajutükke, pealuutükke ühes juustega, veriseid riiderübalaid, pesutükke jne.

Pilk jäi tahtmatult peatuma suurele ühishauale. See oli kaetud vaid õhukese mullakorraga, paiguti paistsid välja hauasolijate verised, moonutatud ja purustatud kehad... Siit-sealt ulatas läbi mulla hauast välja mõni kramplikult konksu tõmmatud sõrmedega käsi; mõne mehe valuhoogetest kõverasse kistud jalg jne.

Ja edasi, haa juurest viisid verised lohistamise jäljed puu juurde, mis asus mõni samm hauast eemal. Üks haavatu näis olevat ennast sealt kaudu lohistanud puu juurde. Seal — seal lamaski üks kramplikult kõssitõmbunud meheko-

gu kasepuu juurikate najal. Üle keha oli tõmmatud jope, mis kattis kinni ka mehe pea. Mõtlesin, et mees on veel elus ja lamab seal haavatuna. Läksin ligemale ja tõstsin jope ta näolt. Kohkudes põrkasin tagasi, ta oli surnud!

Pilk laiba näole, ja ma tundsin selles ära Laekvere elaniku Rudolf Peetsi!

Esimese pilguga oli selge, et ta oli ennast suutnud välja lohistada ühishauast. Nähtavasti rauges aga jõud ja ta ei suutnud roomata puust kaugemale.

Hiljem selgus ka põhjus, miks ta ei suutnud roomata kaugemale. Enne tapmist olid tal peksetud puruks jala- ja käeluud!

Viimaks jäi mu pilk peatuma Peetsi peal olevale jopele — see oli mu mehe venna jope. Tähendab, temagi puhkas ühishauas.

Mind valdas nõrkus. Tuikusin eemale. Toibudes hakkasime vaatlema ühishaua juures lebavaid asju.

Nagu hiljem selgus, oli hukkamisele viimiseist pääsenud ainult Andres Matiesen.

Läbimurre Mustjõe küla all 18. dets. 1919. a. ja selle likvideerimine.

Major J. Saidlo.

N.-Vene vägede juhatus ei tahtnud kuidagi leppida läbimurde ebaõnnestumisega Vääska, Samokrassi suunas ja ööl vastu 18. dets. tegi katset anda lööki üle Mustjõe Auvere peale.

Vastase pealetungi alguseks olid meie väed Narva jõe vasakul kaldal Krivasoo, Vääska jõe ääres asetatud järgmiselt. Uusnast kuni 0,75 km Krivasoo silla varemest kirdemale 1. polgu 9., 11. ja 10. rood, Krivasoo silla ja Kossari talude vahelkohal 8. rood, Kossari vastas 5. rood. 7. roodu poolroodu al.-leitn. H. Lilienthali juhatusel, kes 17. dets. ennelõunat suundus 5. roodust vasakule metsavahi maja poole, oli ühede andmete järele Ust-žerdjanka vastas ja metsavahi majas, kuna teiste andmete järele oli selles rajoonis ka veel 6. roodu poolroodu leitn. T. Kohvi juhatusel, kolmandate andmete järele sattus aga 7. roodu poolroodu al.-leitn. Lilienthali juhatusel 17. dets. enne jõe kaldale ja metsavahi majja jõudmist vastasega lahingusse ning taandus segaduses üle Kõrgesoo edela nurga Mustjõe, Auvere teele välja. Seega jäi 5. roodu tiib kogu ööks lahtiseks ja metsavahi majas meie väeosi üldse ei olnud. Ei ole päris selge, kas vastane püsis kogu öö metsavahi majas ja sealt edela poole kuni Ust-žerdjankani Narva jõe vasakul kaldal, või oli ilma meie vägede otsese surveta ka sealt üle jõe tagasi tõmbunud, nagu

ta seda tegi Vääska. Tõenäolisem on siiski, et metsavahi maja oli kogu öö vastase käes.

Olen arvamisel, et 7. roodu poolroodu al.-leitn. Lilienthali juhatusel asetuse vastase pealetungi algul siiski Narva jõe vasakul kaldal kusaigil Ust-žerdjanka vastas.

6. polgu 4. roodu osad asusid Vääska 1 km loodemal metsas (2. rood ja osa 4. roodu mehi olid Samokrassis). 8. polgu 4. rood võttis jõe kaldal Vääska läänemale kuni Männiku taluni (s. a.) enda kätte kella 05.00 ajal 18 dets. 3. rood 8. polgust asetses arvatavasti Vääska küla läänepoolse otsa juures jõekaldal, samas külas asus ka 1. rood, kellel aga arvatavasti iseseisvat kaitselõiku ei olnud. 1. polgu 3. rood asetses kaitsel küla kohal jõekaldal ja 4. roodu kaks rühma metsavahi maja juures, mis külast idamal.

Samokrassi külas asetsesid grupi varus 1. polgu 2. ja 12. rood ning 8. polgu 2. rood.

Mustjõel olid 1. polgu varudena 6. (?) rood 7. roodu poolroodu, jalamaakuulajate k-do, 6. polgu 1. ja 3. rood.

Diviisi varus olid Auvere külas 4. polgu 1. ja 3. rood ühes kuulip. rooduga ja Auvere jaaamas rongil 6. polgu II pataljoni.

6. polgu 2. ja 4. rood, 1. polgu 2. ja 12. rood, 8. polgu 2. rood ning 1. polgu 7. roodu poolroodu,

Soomusauto „Vanapagan“ Salatsi vallutamisel 14. veebr. 1919. a.

kes tegutses lipnik A. Krupi juhatusel olid eelmise päeva lahingus kõvasti kannatanud, väsinud ja ka moraalselt vapustatud.

18. dets. kella 02.00 paiku tungis vastane laial rindel Krivasoo ja Väaska vahel 1. polgu osadele peale. Vastane lähenes ilma tule ettevalmistuseta meie seisukohtadele ja löi ootamatu löögiga 1. polgu 8. roodu positsioonilt välja, nii et ta ei saanud pealetungijaile tuldkki avada. 5. ja 7. rood avasid küll tule, aga et ka 7. rood 5. vasakult tiivalt välja löödi, oli ka viimane sunnitud taanduma. 7. roodu osad ja 5. roodu vasakpoolne rühm paiskusid segi ja neid suudeti koguda alles kella 08.00 paiku Mustjõel, kuhu nad üle Kõrgesoo olid valgunud 5. roodu selle rühma ülem lipnik H. Leinberg tulistas enne positsioonilt lahkumist kuulipildujast kuni punased jõe kaldast üles tulid. Ta katsus siis ära tulla aga ei saanud vastase pii- ravast rõngast enam läbi, peites end siis tihedasse kuuse põõsasse, kus oli külmale vaatamata sunnitud istuma tervelt 11 tundi kuni vastane üle jõe tagasi visati. 5. roodu ülejäänud osad suutis rooduülem al.-kapt. A. Balder ja pataljoni ülem al.-kapt. R. Rokk, tänu sellele, et punased meie kaevikuisse jõe kaldale peatuma jäid, 0,5 km jõe kaldast eemal kõrgendikul kokku koguda ja kaitsese asetada. See positsioon sulges vastasele tee Mustjõe. Kõik vastase katsed vallutada kõrgendikke nii rindelt kui ka vasakult tiivalt nurjusid, kuni lõuna ajal abi kohale jõudis ja vastupealetungile asuti.

Mõjuvat toetust andis jalaväele vastase edasitungi tõkestamisel meie suurtükiväe tabav tuli, mis kohe üle kanti meie kaevikute pihta kui vastane oli sinna sisse murdnud. Eriti tõhusalt töötas Väljapatari nr. 17 rühm al.-leitn. A. Suurthali juhatusel.

1. polgu ülem kõvendas tagasi surutud rindeosa oma varudest. 8. roodu paremale tiivale saadeti jalamaakuulajate komando ja 2. rühm 6. roodust, 8. roodu ja 5. roodu vahele — 6. polgu 3. roodu 2. rühma ja 1. polgu 2. roodu 1. rühm. 5. roodu vasakule tiivale asus 7. roodu poolroodu. Polguülema varru Mustjõe jäi veel 6. polgu 1. rood, 3. roodu 2. rühma, 6. roodu 2. rühma ja poolroodu 7. roodust al.-leitn. Liiienthali juhatusel. Rinde kõvendamine polgu varudest teostati umbes kella 0800 paiku. Kogu aeg kestis äge tulevahetus, nii et enne kella 1100 mil voorist

padroneid saadi, oli neist roodudes juba suur puudus.

Diviisiülema varust Auverest saadeti 1. polgu osadele läbimurde likvideerimiseks toetuseks 4. polgu 1. ja 3. rood ühes klp. rooduga pataljoniülema kapten N. Steinmanni juhatusel. 4. polgu osad liikusid Mustajõe kaudu piki rinde seljatagust 1. polgu 5. roodu vasakule tiivale, kus kohe vastasega, kes end pealetungiks korraldas, lahingusse astusid ja ootamatu rünnakuga teda segi paiskasid. Vastase väeosades tekkis paaniline põgenemine. Põgenejate kannul tungisid 4. polgu osad vasakul tiival vastase rinde sügavusse ja jõudsid Kossari, Ust-Zerdjanka vahel jõe kaldale välja. Ka 1. polgu 5. rood jõudis varsti jõe kaldale, kust nüüd mõlemad üksused nii vasakule kui paremale jõeale tule avasid. Jõe jää liikusid tihedad taanduva vaenlase ahelikud, kes meie püssi-, kuulipildujate ja suurtükitules kandsid ränki kaotusi. Vastane oli nii suures paanikas, et põgenes ajutiselt ka Krivasoo ja Kossari külast. Viimase põletasid meie üle jõe tunginud väeosad maha, et vastane ei leiaks seal enam ulualust. Pealetungijad olid aga ka raskest võitlusest väsinud ja tulid oma seisukohtadele Narva jõe vasakule kaldale tagasi, kuhu 1. polgu osad positsioonile asid, kuna 4. polgu roodud Auveresse tagasi läksid.

1. polgu kaotused — 2 langenut, 9 haavatut ja 7 teadmata kadunut. Vastase kaotused — umbes 150 surnut ja haavatut, 26 vangi. Saak — 2 kuulipildujat ja muud sõjavarustust.

4. polgu osadest sai haavata pataljoniülema kapten Steinmann, kuulip. roodu ülem lipn. A. Johannes ja 3 sõdurit, 3 sõdurit sai surma ja 1 pörutada.

Sama päeva hommikul algasid Väaskast Mustjõe poole pealetungi ka 8. polgu 1., 3. ja 4. rood. Kella 0500 ajal asus 4. rood Männiku tallu,

kust laure selgitas, et metsavahi majas asub vaenlane.

Kell 0600 andis 8. polgu 1 pataljoni ülem kpt. A. Tomingas käsu vallutada metsavahi maja ja siis suunduda Kossari peale, sest seal oleval paar vaenlase polku üle jõe tulnud. 1. ja 4. rood al.-leitn. Mitti juhatusel tungisid vastasele ootamatult metsavahi maja peale, löid ta sealt välja ja said palju vange.

Lähedasse metsa jäi vaenlane siiski püsima ja roodud katsusid teda sealt välja lüüa.

Meie ahelikud lähenedes metsale sattusid kõva tule alla ja kandsid ränki kaotusi: 1. roodu ülem al.-leitn. J. Mitt ja 4. roodu ülem al.-leitn. M. Öunap said surmavalt haavata, haavata sai ka 14 sõdurit. Vastane asus ise vastupealetungile ja löi meie roodud tagasi ning vallutas uuesti metsavahi maja. Taandunud roodud asusid kaitsele metsavahi majast kirdemäle jõekaldale 3. roodu paremale tiivale.

Varsti anti käsk metsavahi maja tagasi võtta. Hakatigi ahelikudes liikuma metsavahi poole. Ohtu eel jõuti kohale ja leiti sealt juba eest 1. polgu 7. roodu luurepatrull. Nüüd asusid 8. polgu roodud kaitsele Narva jõe vasakule kaldale Väaskast Ust-žerdjanka küla lõunapoolse otsani.

Kell 0800 tungis vaenlane ka Väaska küla kohal pärast suurtükitule ettevalmistust 1. polgu 3. roodu peale kuid löödi tulega tagasi.

Kokkuvõttes võiks vast ütelda, et vastase läbimurre meie vastupanupositsioonist Narva jõe vasakul kaldal Kossari Mustjõe suunas 18. dets. 1919. a. likvideeriti 4. polgu 1. ja 3. ning 1. polgu 5. roodu löögiga üle jõe tulnud vastase asetuse sügavusse Kossari suunas, toetatud samal ajal survega vastase tiibadele Krivasoo poolt 1. polgu ja eriti Väaska poolt 8. polgu osadega.

Tõhusat abi andis sel päeval jalaväele meie suurtükivägi: Kindluse patareid nr. 10 leitn. A. Mägi juhatusel ja eriti Välpatarei nr. 17-da 1 rühm leitn. Suurthali juhatusel. Esimene laskis päeva vältel välja 128 ja viimane 541 mürsku. Ka Loodearmee kolm patareid 8 suurtükiga, kes seisid Mustjõe, Metsküla rajoonis, võtsid lahingust elavalt osa, eriti kiiduväärsest tööstas neist üks haubitsa patareid. Diviisiülem, teatades oma jutuaJamises lahingutulemustest Krivasoo all Kindralstaabivalitsuse ülemale polk.

1. Tallinna Kaitsepataljoni kooliõpetajate roodu sõdureid Võrus, veebruaris 1919. a.

Kooliõpetajad Tallinna IX algkoolist. Seisavad: V. Peet, M. Aumann, A. Birk; põlvili: H. Utso, G. Hion; küljeti: V. Mutt, A. Univer.

Rinkile, ütles, et meie patareid laskisid suurtükid tuliseks.

Kell 1300 oli lahing otsustatud ja kell 1500 paiku Narva jõe vasak kallas täielikult meie käes.

Poolte jõudude vahetuse selles lahingus oli ümargustes arvudes umbes järgmiselt:

Meie poolt võttis üle jõe tunginud vastase tagasitõrjumisest osa 1500 tääki, 65 kuulip., 14 suurtükki.

Vastase üle jõe tulnud 7 polgus oli 3000 tääki kes võisid kasutada 20—40 suurtüki tuld. Kuulipildujaid oli nendes polkudes meie luure andmeil kokku 73.

Huvitav on märkida, et 18. dets. ei liikunud vastase üle jõe tulnud osad enam otse jõekaldalt Kõrgesoole meie asetuse sügavusse, kas Mustjõe, või Auvere peale, või nende küladevahelisele teele, vaid surusid piki jõekallast Kossari kohalt Mustjõe peale. Vist olid eelmise kahe päeva õpised sellel alal oma mõju avaldanud.

On andmeid, et vastasel tuli teha oma väeosades tublisti kihutustööd, et neid virgutada uuele katsele tungida üle jõe. Kui aga 18. dets. algas paaniline põgenemine tagasi jõe paremale kaldale, siis oleval põgenejatele avatud tuli oma vägede poolt. Need asjaolud näitavad, et punaste vägede moraalne tase ei võimaldanud anda kavatsatud iseloomuga lööke sügavale meie seljatagusesse, kus vastulööke võis tulla igast mõeldavast suunast. Et sääraseid vastulööke suudeti anda, tõendab veel kord meie vägede kõrget moraali neis lahinguis.

Kell 1330 võis meie 1. diviisi ülem juba operatiivstaabi teatada, et punased on kõik teisele poole Narva jõge tagasi aetud.

Olukord oli äkki muutunud palju kindlamaks, sest ka Ülemjuhataja poolt Viru rindele saadetud abi hakkas kohale jõudma. Kell 1540 jõudis soomusrong nr. 2 Valgast Auveresse, kust ta kell

1706 diviisi ülema käsul Narva sõitis, sest oht Krivasoo juures oli kõrvaldatud. Ka 2. polgu esimene ešelon oli kell 1150 Sangastest välja sõitnud ja pidi 19. dets. kell 0800 Jõhvi jõudma, millest diviisi staabi ülemale kell 1410 Kindralstaabist teatati.

Lahing Tsältseva küla all.

A. Brakel VR II/3.

12. märtsil 1919. a. seisis Soomusr. nr. 1, („Kapten Irv“) Liiva kõrtsi juures Petseri ja Piusa jaamade vahel. Eelmisel päeval, 11. märtsil, olid punased suurte jõududega vallutanud Petseri alevi ja jaama. Ülemjuhataja kindral Laidoneri korralduste kohaselt tuli vaenlast hoida ärevil kuni meie jõudude grupeerimiseni vastulöögi andmiseks. Tähendatud otstarbel ja ka vaenlase asukoha kindlaks tegemiseks liikus 12. märtsi hommikul rongi luurajatekomando aseohvitser Kuusneri juhatusel Tsältseva küla poole. Ei tulnud kaua oodata, kui Tsältseva külast hakkas kostma kuulipilduja ja püssitule ragin, millest võis järeldada, et meie luurajad on sattunud vaenlasega kokku.

Peagi lakkas laskmine ja varsti olid luurajad rongil tagasi. Selgus, et Tsältseva külas olid suured punaste jõud mitme kuulipildujaga. Minu juurde ilmus rongi luurajatekomando ülem aseohvitser Kuusner ning rääkides oma kokkupõrkest vaenlasega ütles, et tagasi tulekul olla temal taskust kukkunud välja revolver „Browning“, mida märganud alles tagasiteel. Kahju olla head relva jätta vaenlasele, aga

vähese luurajate meeskonnaga ei ole mõtet minna otsima, kas mina ei tuleks dessantmeeskonnaga kaasa vaenlast erutama, ühtlasi aidates temale seega kaas ka kadunud revolvi leidmiseks. No kuidas sa jätad sõbra hädas abita, — olin nõus, informeerisin asjast rongi ülema k. t. alamkapten H. Raudsepp'a, kes andis oma nõusoleku dessantmeeskonna väljumiseks, tingimusel, et vaenlase liiga suure ülekaalu juures asjatult mitte meestega ei riskeeritaks. Ka pidi rongi patarei meie ettevõtet omalt poolt toetama tulega. Leppisin patarei ülema k. t. leitn. Unt'iga signaalide üle kokku ja varsti liikus umbes 100-meheline määratud kasukais ahelik Tsältseva küla poole. Kohe hakkas tööle ka rongi patarei, külvates Tsältseva küla üle granaatide ja šrapnellidega. Esialgu tuli ahelikul liikuda mäe varjus, kus vaenlane meid ei näinud. Kuid mäele jõudes olime vaenlasele juba nähtavad ja kohe võttis meid vastu äge kuulipilduja- ja püssitule ragin. Kuulipildujaid töötas 5—6, kuid meieni nende tuli veel ei küündunud, sest punased tulistasid liiga ette ja umbes sada meetrit eespool tuiskas lumi vaen-

lase kuulipildujate tulest. Käsutasin aheliku pikali. Rongi patarei granaadid lõhkesid veidi küla eel, mida kohe parandasime vastava signaaliga. Peagi kandus patarei tuli küla vahele, kus algas suur sagimine. Kõik vaenlasjõud paiskusid küla ette ahelikku. Ta oli vähemalt 5-kordses ülekaalus. Meie ja vaenlase aheliku vahet võis olla 3—400 meetrit; see oli lage maa üksikute põosastega. Olime läbistanud koha, kuhu hommikul olid jõudnud meie luurajad ja varsti teatas aseohvitser Kuusner, et ta on oma relva lume pealt leidnud üles. Lahing kees täies hoos, suu-

1. Tallinna Kaitsepataljoni kooli õpetajate roodu 1. rühm Võrus, veebruaris 1919. a.

rem osa mehi olles lumel pikali, kuna üksikud tulistasid vaenlast põlvelt. Varsti teatati minule, et paremal tiival olla põlvest püssikuuliga saanud haavata luurajatekomando vabatahtlik Elbreht. Tegin korralduse tema viimiseks ohutumasse kohta ja sealt rongile. Liikusin püsti piki ahelikku, minuga kaasas oli luurajatekomando kapral Karl Neps. Kapral K. Neps oli üks meie külmaverelisemaid soomusronglasi. Asjatult ta padruneid ei raiskanud. „Iga padrun maksab mitu marka, ja meie riik on selleks vaene, et meie asjatuft tema varandust raiskame“, õpetas ta alati teisi. Ka Tsältseva lahingus talitas ta selle põhimõtte järele: — seisatas, valis välja omale ühe vaenlase, võttis siis ninalt prillid, pühkis need korralikult taskurätiga puhtaks, ja neid siis tagasi asetades hakkas sihtima ja kui siis pauk kõmatas, võisid olla kindel, et ühte vaenlast ei ole enam. Piki aheliku liikudes märkasin äkki, et aheliku keskkohas paari mehe ees lumi tuiskas nende enda laskudest. Ruttasime kapral Nepsiga nende juurde. Olid kolm Antsla koolipoissi, kes mõni päev varem vabatahtlikult olid tulnud rongile. Rongile vastuvõtmisel sai neilt küsitud, kas nad oskavad ümber käia püssiga. Tõendasid, et oskavad väga hästi. Kuid nüüd selgus, et said püssi alles esimest korda oma elus kätte. Üks oli heitnud kõhuli püssi peale, püssi ots vaenlase poole. Püssi laadimine kui ka tulistamine sündis kõik kõhu all, ja pole siis ime, kui kuul

mõni meeter eemal lund kündis. Kapral Neps jäi kohe nende juurde ja andis vaenlase tule all esimese õppetunni püssiga ümberkäimises.

Vaenlase tuli oli sedavõrd tihe, et edasiminekukuks ilma tunduvate kaotuseta polnud mingit väljavaadet. Ka oli Petseri poolt näha liikumas meie parema tiiva poole vaenlase salku, kavatseusega nähtavasti meid haarata küljelt. Kuna asjatult ei tahtnud kaotada mehi, andsin käsu aheliku tagasitõmbamiseks mäe veerule, kus oli parem positsioon. Aheliku tagasitõmbumine sündis korralikult, ilma ühegi kaotuseta. Ka oli meie otsene ülesanne — vaenlast veidi tülitada — juba üle tunni kestnud lahingus täidetud. Mäe veerul korraldusid mehed tagasilikumiseks rongile, sest ei olnud enam mingit mõtet vaenlasega tulevahetust jätkata. Liikusin kõrvuti aseohvitser Kuusneriga, olime mäest allalaskumas, kui järsku aseohvitser Kuusner kukkus. Tõusis aga kohe üles ja siis selgus, et vaenlase püssikuul oli tal kaelast sisse tunginud ja suu kõrvalt tulnud välja, purustades lõualuud.

Sülitades verd kirus ta hirmsasti, lubades punastele seda veriselt kätte tasuda. Ise sai ta hädavaevalt suud lahti teha. Haav paranes haiglas ära, kuid lõualuud olid aseohv. Kuusneril veel kaua aega kanged. Nii läks revolvi otsimine temale õige kalliks maksma. Mäe varju jõudes vaibus ka vaenlase tuli ja peagi olime rongil tagasi.

Lugejaile.

Mitmesuguste takistuste tõttu on käesoleva numbril ilmumine pidanud viibima, mida palutakse lahkesti vabandada.

Toimetus.

TRIIKPESU TÖÖSTUS

Valmistab meestepesu nagu:

Päevasärke,
frakisärke,
kraesid, veste,
pidzaamasid,
supelmantleid j. n. e.

Diplomeeritud meister

L. KRUPKIN'I juhatusel

Tallinn, Sauna tän. 8, telefon 459-59

Valmisriideid vihmakuubesid

suures valikus.

Alati uudised □ Hinnad mõõdukad

K-m.

L. KARSENSTEIN

Harju 23.

Järelmaks kuni 7 kuud.

Sidol parim
puhastusaine
metallile ja klaasile

Lodix parim
kinga kreem

BALTOLIN

MÜÜGIKOHAD

TALLINNAS:

- 1) Veneturg Kalevi
aia vastas.
- 2) Balti jaama vastas.

SILLAMÄE tehase toode –
võrdub parima välismaa bensiiniga
sealjuures aga ökonoomsem.

Autoomanikud tarvitage BAL-
TOLINI ja teie hoiate kokku!

Müük suurel ja väikesel arvul
üle maa SHELL COMPANY kaudu.

RIIGI EHITEVÕTE

„EHITAJA“

Pärnu mnt. 32, telef. 412-63.

Eesti Arstide-Klinitsistide Ühingu

ERAHAIGLA

Narva m. 6-a. Tallinnas, tel. 428-80.

Statsionaarne ravi igal erialal.

Alatine arstlik valve.

RÖNTGENIKABINETT: läbivalgustused, ülesvõtted, röntgenteraapia, (ravi). Tasud vastavad keskaigla taksidele.

RAADIUMIRAVI.

ELEKTRIKABINETT: diathermia, kõrgustikpäike, sinine valgus, elektrivibratsioonid, neljarakuvann, diathermia mudaga.

MASSAAŽIKABINETT: üldine ja osaline massaaž

VESIRAVILA: männiekstrakti-, meresoola-, Haapsalu tervismuda-, söehappe-, pärimi ja vahuvannid, istevann, valguskapp, aurukapp, charcot-, šoti-, kapilaar-, aurudušid.

LABORATOORIUM: kliinilised ja bakterioloogilised analüüsid ning kvantitatiivsed, keemilised ja mikro-keemilised määramised veres.

SPEDITSIOONIÄRI

Ferd. Unt

Tallinn, Harju 34

Telefon 458-22

Virumaa
Elektri A-S.

Muusikariistade äri

Ant & Pohla

Tallinn, Pärnu mnt. 28,
telefon nr. 484-90

Kui tahate olla

*ilus, elegantne ja praktiline,
siis ostke valmisriided firma*

A. Jügenson'ilt

Harju tän. 30, telefon 443-05

*Parim kvaliteet; I järgu
töö; hinnad soodsad.*

Caesar Malkin

**METSA
EXPORT**

Tallinn, Raua 42/6. Telefon 305-70

Reumahaiguse puhul tarvitage

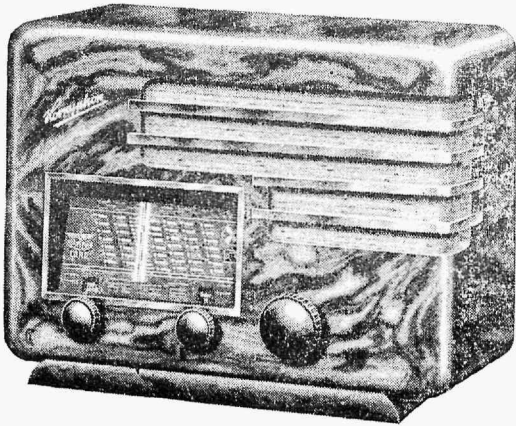
„UROLITH'i“

„UROLITH“ on saadav
kõigist apteekidest.

Valmistaja:

G. Gnadebergi ja E. Leydeni apteek

Tallinn, S. Karja 4.

Uued raadioaparaadid lähenevaks hooajaks

Suur valik vjimisletitud patarei vastuvõtjaid. Alates väiksete 2-e lambilistega ja lõpetades automaat häälestusega EKCO-dega. Kõik pakuvad erakordset, seni saavutamatu oma hinna eest:

BLAUPUNKT - EKCO - HORNYPHON - RET - ARE - ÜLO

Samuti räiuslikud on ülalmainitud vabrikute võrkvastuvõtjad.

Meie valik on niivõrd suur, et see haarab iga kui väiksema tehnilise pisiasja kui ka põhjapaneva uudise.

TUTVUGE MEIE VÄLJAPANEKUTEGA RAADIONÄITUSEL.

A-S. TORMOLEN & Ko.

TALLINN, RAEKOJA PL. 17. TELEFON 428-06

Tarvitage alati

AGFA

fototarbeid,

sest nad kindlustavad Teile parimaid edu.

Kõige maitsevamad

toidud ja küpsised valmistate tarvitades

taimevõid A S T A

müügil kõikides toiduainete ja delikatess kauplustes

Taimevõitehas „OLIVIA“

Tallinn, Volta 3, telef. 431-97.